

STM 1937

**Abraham Abrahamsson Hülphers och Frihetstidens
musikliv**

Av Tobias Norlind

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan
tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska
samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat till-
låtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upp-
hovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av
enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela
databasen.

ABRAHAM ABRAHAMSSON HÜLPHERS OCH FRIHETSTIDENS MUSIKLIV

AV TOBIAS NORLIND (Stockholm)

Ju grundligare forskningarna i Sveriges äldre musikhistoria bli, dess skarpare framträda konturerna av vår första musikhistoriker, Abraham Abrahamsson Hülphers, författaren till: »Historisk Afhandling om Musik och Instrumenter särdeles om Orgwerks-Inrättningen i Allmänhet jämte Kort Beskrifning öfwer Orgwerken i Sverige». Boken utkom för 164 år sedan i Västerås »Tryckt hos Joh: Laur: Horrn på Åuctors bekostnad 1773».

I våra dagar, då sammanfattande historiska skrifter mestadels äro kompilat, kan det vara av särskild betydelse att frammana bilden av den samvetsgranne, outtröttlige brukspatronen på Fredriksberg. Må vi då först lära känna mannen själv. Han föddes d. 27 nov. 1734 i ett burget rådmanshem i Västerås. Släkten härstammade från Hilpershausen i furstendömet Coburg, Thüringen, och inkom till Sverige på 1630-talet. Efter att först ha bedrivit stålsmide i mindre skala i Nyköping och Hedemora hade släktens huvudmän slagit sig ned i Västerås, där fadern, Abraham Hülphers, var handelsman och bruksägare samt därjämte rådmän. Sonen Abraham var utsedd att övertaga den vidsträckta affärsrörelsen och erhöll därför ej annan utbildning än den av informator i hemmet. Vid 18 års ålder inträdde han i firman, som fr. o. m. 1753 hette »Abraham Hülphers & Son». 1761 ingick han äktenskap med dottern till brukspatronen över Gravendal och Fredriksberg i södra Dalarna, och 1775 lämnade han Västeråsfirman för att helt ägna sig åt skötseln av Fredriksbergs bruk i Säfsnäs' socken. »Det är på denna ort han under 24 års tid förvärfvat sig ett äreminne, som tiden icke skall kunna utplåna, ty det är ingrafvit i barns och barnabarns hjärtan», säger hans minnestecknare domprosten i Västerås Johan M. Fant, som bl. a. även ger följande skildring av hans karaktär. »Hans hus, utmärkt af ordning och stillhet, var för honom själv fridens och säll-

hetens boning, för den torftige och nödlidande alltid med nöje öpnadt. Samvetsöm kunde han hvarken eller ville han göra någon orätt; mild och god tillät han sig aldrig att med ord eller förhållande upsåteligen förolämpa någon; men blef han det själf af obetänksamme, var han för saktmodig at förifras, för christligt sinnad att hämnas. Större sällskaper älskade han icke, och de voro icke den krets, där han sökte lysa och förnöja. Men i vänners sällskap af samma tänkesätt som han, huru angenäm var han icke i sin oskyldiga munterhet; aldrig låg andras namn på hans tunga til förklaring, aldrig sårades anständigheten af hans skämt och nöjsamma infall.»

Han avled d. 24 febr. 1798.

Som vi se, fanns intet musikaliskt inslag i denna fridsamma, stilla mans liv. Intet tyder heller på att han odlat tonkonsten vid sidan om sin dagliga gärning på herrgården i Säfsnäs' skogar. Han var dock en vittberest man och hade sett och antecknat mycket under sina långa resor. 1757 företog han sin första färd genom Dalarna. Året därpå ställdes kosan till Norrland, där han nådde ända upp till Torneå. I sällskap med hovpredikanten Carl Wilhelm Strang reste han sedan 1759 genom södra Sverige till Köpenhamn samt följande år tillsammans med professorn i Uppsala Pehr Niclas Christiernin till Petersburg och Ryssland. Återfärden gick över Finland, Nyland, Tavastland.¹

Linné hade under 1730- och 40-talet företagit sina epokgörande resor genom Sverige och skrivit mycket uppmärksammade böcker om sina iakttagelser. Hülphers grep med hänförelse tanken att fullfölja de väl begynta landskapsbeskrivningarna och utgav sina reseskildringar efter Linnés mönster. Han gick dock ett stycke längre än sin föregångare och infordrade även uppgifter i mängd från orternas ledande män. Visserligen blevo böckerna på så sätt mera tröglästa och, då han saknade Linnés natursinne, även torrare. I gengäld innehöllo de så mycket mera namn och årtal. Även intresserade honom i högre grad städernas sociala förhållanden. Hülphers blev på så sätt Sveriges förste verkliga topograf. Böckerna blevo både många och voluminösa. Dalaresan utkom 1762, Norrlandsresan i sex band 1767—1793. Resan till Finland, Ryssland utgavs ej av honom själf (tryckt först 1886). Däremot gav honom Södra-Sverige-

¹ I musikboken finnes åtminstone ett direkt musikmeddelande från denna ryska resa (p. 140 not 33): »I Petersburg hörde jag 1760 i Kejsarinnan Elisabets Slottskapell vocalmusik vid gudstjänsten men kunde på något afstånd icke annat märka, än deribland woro instrumenter, ehuru ljudets behaglighet endast kom af de många sångares angenäma röster, som der, dels ensamt, dels chorwis instämde.»

resan uppslag till en ståtlig beskrivning över de svenska städerna i tre band 1778—1797. Av smärre skrifter märkas slutligen »Förteckningar på i Sverige upptagna Mineral-Brunnar» 1770 och »Ättartal öfver den svenska släkten Wallvik» 1765. Att han även försökte sig som poet, kan ju synas fullt naturligt men var måhända mindre lyckligt.

Utöver de egna iakttagelserna innehålla alla böckerna uppgifter från andra. Dessa hade erhållits genom en omfattande korrespondens. För att även det ej publicerade materialet skulle komma forskningen till godo, lät Hülphers inbinda alla inkomna skrivelser i tjocka band, vilka överlämnades till Västerås' läroverks bibliotek, där de ännu förvaras.

Jag nämnde nyss, att i hans minnesruna saknas varje meddelande om musiken. Även i böckerna finnas rätt få musikaliska uppgifter. I korrespondensen kan man visserligen anträffa åtskilliga anteckningar även om tonernas konst och dess utövare, men detta beror mer på meddelarens personliga inställning än på någon särskild uppmaning från Hülphers själv.

Inför detta frappant ringa intresse för musiken¹ kan det synas paradoxalt att vilja tillerkänna honom äran av att vara den svenska musikforskningens fader, så mycket mindre som han endast under en kortare tid företog några undersökningar i tonernas rike. Boken om musik sysselsatte honom endast tio år (1763—1773), och intet tyder på att han någonsin sedan samlat uppgifter i ämnet. Så mycket mera må man beundra sakrikedomen och beläsenheten i ett fack, som låg honom så fjärran. Det fanns ej heller någon direkt förebild, som han kunde följa, och svenska tonkonstens öden voro helt outforskade. Det är sant, att mycket kan tillskrivas meddelarens bemödanden att hjälpa, men korrespondensen visar dock, att han ej blott själv ägt en god fond av vetande utan även haft förmåga att kontrollera och bedöma arten av de uppgifter, som inkommit. Härvid understöddes han även av den vana och erfarenhet han erhållit genom arbetet med de andra verken. Hans personkännedom kom honom väl tillgodo under hela det mödosamma insamlingsarbetet. Det berömda namn han redan vid 1760-talets slut förvärvat, gjorde det i viss mån lätt för honom att begära hjälp av historie-

¹ Det enda musikmeddelande som finnes i Fants Likpredikan är (p. 24), att han till Säfsnäs kyrka »i betydligaste mån bidragit til et Orgverk» samt att »han äwen lämnat hwar moderkyrka i stiftet et bewis af sin godhet derigenom, at han skänkt til hwar och en et exemplar af sin afhandling om musique». Eljest omtalas ej musikboken. P. 22 nämnes, att han varit medlem bl. a. av sällskapet Utile Dulci — men ej av dess dotteranstalt Musikaliska Akademien, kan tilläggas.

Titelsida till Hülphers Historisk Afhandling om Musik.

forskningens främste och ändå vara förvissad om att de ej sveko honom. Sedan 1763 hade han direktörs titel med assessors rang. Bland hans medarbetare för musikboken träffas sådana namn som Ihre, Lagerbring, Faggot, bland de allra närmaste vännerna sådana som biskop Herveghr och professorerna Hof och Christiernin¹. En generell anhållan till rikets alla biskopar om deras medverkan krävde nog en viss pondus hos den man, som vågade besvara i något så skenbart obetydligt som musik. Kanske också den förmögne brukspatronens sociala ställning i sin bygd lade en viss tyngd i vågskålen. Nog av, boken framträder med en pomp, som ovillkorligen framtvang uppmärksamhet. En del är nog ren beräkning, handelsmannens vana vid affärsmässig annonsering. Politisk klokhet var det givetvis att anmäla Sveriges första musiklitterära encyklopedi i så officiell form som möjligt.

Boken inledes med den vanliga licensen från Vetenskapsakademien. Akad:s sekreterare Pehr Wargentin kände Hülphers rätt väl från tidigare korrespondens och så blev godkännandet en rent formell akt: »De af Herr Dir. A. A. H. uppsatte Hist. Berättelser om Musik hafwa blifwit genomläste, och äfwen funnits både märkvärdige och nyttige. Och som K. Ac. jämväl förut, af andra utgifna hederliga arbeten känner Auctorns berömliga uppmärksamhet, kundskaper och flit, så twiflar K. Ac. ej, at ju desse Samlingar blifwa af det Allmänna lika wäl uptagne.» Godkännandet är undertecknat redan 17 okt. 1770, ehuru boken då ännu ej fått sin slutgiltiga utformning. Sannolikt har blott en liten kortfattad skizz insänts. I korrespondensen finnes Wargentins privata brev därom. Han uppmanar där förf. att ej glömma Brelins flygel på modellkammaren, något som dock H. knappt har åttlytt.

Så följer en ståtlig tillägnan till »Kongl. Swenska Musikaliska Akademien». Först ett år efter Vetenskapsakademiens licens hade Mus. Akad. begynt sin verksamhet. Hülphers trädde genast i författning om att få en rekommendation men måste då först sätta sig i förbindelse med Ferdinand Zellbell, en musiker som ej var väl anskrivnen hos de båda huvudsakliga medarbetarna inom tonkonstens fackmän, Miklin och Johnsen. Zellbell får först några ms.-ark till granskning och svarar 27/2 1772 litet besvärat: »Uti det . . . 1737 i Chemnitz utgifne Musicalisches Lexicon torde Min Herre till ändamålet vinnande säkrare få all nöjaktig uplysning, än igenom mig.» Sen

¹ Sven Hof var lektor i Skara och hade professors titel; Christiernin var professor i juridik i Uppsala; Dan. Herveghr var 1765 domprost i Västerås, 1771 pastor primarius och slutligen 1773 biskop i Karlstad.

tillägger han om den ära, som vederfarits honom: »Ifall min Herre ei skulle hafwa sig bekant den nyligen inrättade Kongl: Swenska Musicaliska Academiens grundreglors innehåll, så följer härjämte ett kort utdrag af dem. Jag har haft den lyckan, att ei allenast bli Ledamot af densamma utan äfwen wald till Kongl: Academiens beständiga Directeur.» På detta brev följde en direkt förfrågan om akademien ville ge sitt förord. Zellbell svarar d. 23/4 1772: ». . . För öfrigt, är så wäl endel af Kongl. Academie Ledamöternes, som min tanke den, at et renskrifwit Concept på altsammans, för mera redighets ärnående, kunde hitskickas, af Kongl. Akademien approberas, om så åstundas, och derefter hela Acten genom Trycket göras allmän.» En direkt officiell anhållan till Mus. Akad. besvarades d. 18/5 1772 av Magnus Valtinson och preses A. G. Leijonhufvud i samma anda som Zellbells brev. Ett tryckt prov hade sänts »men som Kongl. Akademien af det medsända profarket, samt det nu på begäran åtföljande manuscriptet, ej ser sig i stånd att företaga någon granskning, så åstundade K. A. . . . få del af altsammans i en svite, för att däröfwer sedermera kunna lämna behörigt omdöme». Förmodligen tyckte Hülphers, att han för mycket behandlades »von oben herab» och sände ej mer något ms. eller tryckark utan föredrog att tillägna akademien boken.

Så följer en ny ännu ståtligare vördnadsbetygelse riktad till rikets samtliga biskopar, Stockholms stads Cons. Präses, alla domprostar, ledamöter av konsistorierna »så ock Herrar Prostar och Kyrkoherdar i stiftet»: »Denna Afhandling . . . tillägnas i synnerhet Eder . . . ; emedan Eder ynnest och benägenhet förnämligast bidragit til bemälte Samlings utgifwande.»

Det gällde emellertid även för honom att få musikerna och framför allt organisterna på sin sida. För detta ändamål bad han Hinr. Phil. Johnsen, »Kongl. Maj:ts Capellm. samt Direct. öfwer Musiquen, och organist wid S:t Claræ Församling», om ett förord. I ett långt »Företal» ger denne en exposé över sitt musikteoretiska vetande. Det börjar med Aristoxenos och slutar med Rameaus *Traité d'Harmonie* 1722. Mellan dessa två historiska poler få vi veta den förvånansvärda nyheten: »Emot slutet af 1600-talet skrefwo en Zarlino i Italien, en Werkmeister och en Printz uti Tyskland om Musiken»¹. Till sist ges några välmenta råd till organisterna: »Äfwen

- Zarlino var under 1500-talets andra hälft kapellmästare i Venedig (sin tids berömdaste musikteoretiker); Werckmeister var omkring år 1700 mycket betydande orgelkännare, Printz var samtida och utgav en mängd musikteoretiska handböcker.

bör en Organist fullkomligt sköta sitt Orgwerk i anseende til Wäderlekens omskiften, så at det altid är i en god ordning.» Så allra sist en uppmaning till församlingarnas fäder: »Deremot bör inkomsten swara så, at en Organist hederligen kan förestå sin ombetrodde syssla.» Det där med löneförhöjningen var naturligtvis en synnerligen väl avvägd godbit som kunde locka fram organisternas intresse för boken. Företalet är daterat sept. 1770 och således ungefär samtidigt med vetenskapsakademiens licens.

Johnsen får sedan ett ännu mer hedrande uppdrag, att förse boken med en praktisk avslutning: »Bihang eller Kort Orgwerks-Beskrifning». För att ej stöta sig med sin främste medarbetare, dir. mus. Johan Miklin i Linköping, lämnas åt denne tillåtelse att förse beskrivningen med anmärkningar under linjen.

Ursprungligen var det meningen att ännu ett företal skulle skrivas. Hülphers ville nämligen ha den lärda världen på sin sida och skrev därför till professor Solander i Uppsala om ett bidrag. Denne var väl känd som skicklig musikamatör och därjämte kunnig i musikteori och -historia, ej minst välbevandrad på orgelns område. Själv visade sig Solander rätt ointresserad för uppgiften, men Hülphers hade ju i lärdomsstaden sin gamle reskamrat från Rysslandsfärden professor Christiernin, och det blev han, som fick förmedla böneskrifterna. Första brevet härom är till Christiernin, som svarar d. ²⁵/₁₀ 1769. Han hade framfört Hülphers anhållan, »men Herr Professoren grufwade sig för tid dertill och kunde ej lofwa något wisst. Jag skall ej underlåta att vidare göra påminnelse härom.» För att ytterligare intressera lämnades en del av manuskriptet för komplettering. Men det hjälpte ej. Den ²⁰/₁₁ 1770 skriver Christiernin: »Allt sedan jag hemkom ifrån Stockholm har jag i anledning af min käraste Brors skrifwelse påmint Professor Solander om det åstundade intygandet rörande handskriften om orgelwerken, men jag har ej ännu kunnat få det utur händerna på honom, fast han alltid lofwar, få se om jag kan träffa honom i dag. Gubben har fallit i den swagheten at blifwa kär i en änkefru ej långt härifrån staden, och dit reser han nu sent och bittida straxt han slutat lectionerna.» Litet senare är Solander emellertid beredd att författa något. »Af Solander fick jag icke heller nu det utlofwade intygandet. Han will göra det så ganska wäl och lärddt. Nu lofwade han mig det till nästa post.» Så äntligen är det färdigt i koncept: »Prof. S. har nu uppsatt sitt lilla företal i concept, som war wackert och curieust nog. Han will ej skrifwa det rent, innan han får se 2 à 3 af de första tryckta arken. Ty om der uti ej finnes något infördt om Jubals musique

och strängaspel, är han sinnad att lägga till något derom, will dessutom se till, att han icke säger något emot det min Bror anført.» Manuskriptet dröjer emellertid, och snart yppa sig andra svårigheter: »Jag war i går hos prof. S. och läste upp för honom Brors P. S. Jag märkte, att gubben har ock sin vanitet. Han wille weta, om Doctor Herweghr och Capellmästare Jönson (!) skulle äfwen skrifwa företal, hwartill jag swarade nej, efter gubben höll det wara otjänligt; och sade jag, att de lemnat några anmärkningar eller tillöknningar. Han lät ock förstå sig hafwa någon frucktan, att Bror skulle wilja utur hans företal stjåla någon lärdom och införa ibland sitt, hwilket han ej wille tillstādja, utan föregaf det hans skulle wara mycket nytt och curieust, samt göra boken begärlig.»

Under tiden blir Solander rector magnificus och även inspector musices d. v. s. i detta fall verklige ledaren och »dirigenten» för musikövningarna. Nu blir Hülphers ännu ivrigare och vill ovillkorligen ha bidraget. Men nu har Solander ej tid att befatta sig med företalet. Manuskriptet, som han fått till genomseende, om orgelverkan, skickar han orättat tillbaka och Christiernin anmärker litet bittert: »Rectoratsgöromålen tillika med lättjan lära dock warit wällande, att Gubben antingen icke gjordt sig möda att se efter, eller ock icke eger några samlingar, widare än ett confust minne, hwilket senare jag tycker af hans discurser wara troligt. Ty så är hans kunskap i många andra saker.» Så gå åren fram och ²⁶/₄ 1773, då Hülphers bok ligger i det närmaste färdig, heter det: »Det som Gubben sist skref, är nu förlagt i hans oändliga confusion, och något nytt lærer han icke orka eller hafwa ledighet att skrifwa. Han lofwar och be- drager samt anförer ursäckter.» Och så kommer då allra sist Solanders eget brev ¹⁰/₅ 1773 med definitivt avslag. Hülphers fick således nöja sig med Johnsens bidrag och sen skriva en egen inledning »till läsaren». Här omtalar han först, hur han kommit att sysselsätta sig med ämnet. Efter att ha omnämnt sina förut utgivna böcker (Dalaresan 1762, Svenska Brunnar 1770 och Medelpad 1771) och bett om ursäkt för att han ej direkt fortsatt »Norrlands Samlingen», som utlovat var, skriver han: »Sedan jag af en och annan musikälskare blifwit anmodad, straxt efter Dalresans tryckning, at upgifwa hwad mig wore bekant om Orgwerken i riket, gafs först anledning, at göra et sammandrag ur mine dagböcker af det jag i sådant ämne under resor genom prowincerne hade anteknat: men som alt dylikt endast händelsewis, och således mindre fullständigt war sammanfattadt, märkte jag, huru det begärdte utdrag, ej kunde tjena til någon säker underrättelse, med mindre nödige rättelser och till-

läggningar söktes ifrån Städer och Landsorter. För sådan orsak anhölt jag 1763 i Decemb. genom bref til samtl. Herrar Biskopar och Consistorier i riket, om gynnande biträde i den delen.» Korrespondensen rörande dessa bidrag är rätt svag de första åren, och de avgivna svaren äro likaledes rätt fåtaliga. Hülphers mister intresset och sysslar med andra arbeten (»Wallvik» 1765, »Mineralbrunnar» 1770, »Medelpad» 1771). Alla dessa tyckas ha tagit hans mesta lediga tid i anspråk under åren 1764—69. Korrespondensen visar också avtagande intresse fram till 1768 års slut. Första brevet är daterat 27/6 1763, alltså ett halvt år före cirkuläret. Året 1763 har också blott 2 brev; de följande åren: 1764: 4; 1765: 9; 1766: 1; 1767: 5 och 1768: 2. Sedan upptages arbetet igen med förnyad iver. »Då tillika förspordes, at en del af Herrar Pastores, icke lemnat någre uppgifter, och andra ej meddelat det, som i synnerhet war begärt, nödgades jag ytterligare 1769 i April beswära Consistorierna med tryckte P. M. at til ändamålets vinnande i Stiften låta circuleras.» Dessa promemorier voro små lappar med anhållan om uppgifter å ena sidan och tre kolumner¹ till ifyllning å andra sidan. Tyvärr var lappen väl liten (18 × 11 cm), och de mindre intresserade pastorerna kunde således urskulda sig med att det ej fanns plats för utförligare meddelanden. De med högre intresse togo emellertid till helark och beskrevu utförligt ej blott den sist byggda orgelns disposition utan även alla de förutvarande, ja, en del gick igenom kyrkoböckerna och antecknade organisterna sedan 1600-talet. Hülphers lät sedan inbinda orgelbeskrivningarna i ett särskilt folioband, under det korrespondensen endast fick kvartband. Fullständig blev dock ej orgelförteckningen. Många strejkade. Värst synes det ha varit i Lunds stift. Där ber Hülphers direkt om ursäkt för luckorna: »Ifrån någre Prosterier i detta stift har ingen underrättelse kunnat erhållas om orgwerk finnas, ehuru flere förfrågningar derom skedt, är således icke mitt fel om någon defect skulle yppas i denna Lunds förteckning» (p. 291 f). Sedan följer en lång lista över meddelare utöver de vanliga orgeluppgifterna. Flera av dessa ha dock lämnat relativt obetydligt nytt. I anmärkning under linjen nämnas de allra flitigaste: Herveghr, Hof, Johnsen och Miklin. Han ber därefter om ursäkt för att verket ej blivit bättre, talar även om sina stora utgifter för boken: »Et drygt förlag med wackert tryck och någre i koppar

¹ En kolumn för negativt medd., att orgel saknades, en för disposition, om orgel fanns, och en för uppgift om att underrättelse ej inkommit.

stuckne tabeller,¹ har, utan at räkna kostnad härwid, genom widlöftig correspondance, giort mina utgifter til snart 6 000 dal. k: mt, hwad derutaf kan återfås genom bokens försälgning til et påtrykt lindrigt pris, står til framtiden.» Då priset endast var 9 dal. k: mt var det nog utsiktslöst att få kostnaderna ersatta. Författaren erkänner också: »ändamålet har aldrig förut, mindre nu warit, at rigta mig på allmenhetens bekostnad.»²

Bokens slutord kunna utvisa, att Hülphers ej ville gälla som fackman på området: »Gunstige läsare, håll derföre til godo mitt ofullkomlige utkast, uttyd det samma til det bästa, och ursäkt mitt skriftsätt. Fordra här icke mera, än en ifrån yngre år inskränkt tid, wid handels och bergslags rörelsers skötande, under få lediga stunder kunnat tillåta. Såsom snart den första afhandling på vårt modersmål i detta ämne, bör du i öfrigit öfwerskylla mina fel, och med tolamod afbida något, som är mera grundeligt af större kännare och wittrare pennor.»

Mellan vetenskapsakademiens licensbrev d. 17 okt. 1770, då tydligen Hülphers' egen text i allmänna drag (skizz) var färdigskriven, och förordets 24 maj 1773 ligger större delen av hela den långa korrespondensen. Mot de 23 breven före 1769 svara ej mindre än 155 under de följande: 1769—73, därav 16 1769, 33 1770, 31 1771, 61 1772 och 14 under 1773 års 5 första månader. Även fol.bandets orgeluppgifter utvisa ett särskilt starkt tillskott under åren efter licensen: Viktigast för oss är givetvis, att anmärkningarna under linjen nu tillkommo. Det är ej minst dessa som ge boken ett förstahandsvärde som originalarbete i musikhistoria.

Ännu efter Hülphers' tal till sina läsare är det ej slut med inledningarna. I likhet med universitetens lärda avhandlingar skulle boken även förse med »gratulationer» d. v. s. artighetsvers till författaren. Dessa äro tre: ett på svenska från »fränden» N. J. Nyman, daterat Stockholm d. 14 april 1773; ett i latinska disticha av Joh. Schedvin och slutligen ett svenskt av Johan Miklin: Linköping d. 30 april 1773.

¹ Boken åtföljes av 4 bilagor med prospekt i kopparstick av Storkyrkans orgel, Klara kyrkas, Uppsala domkyrkas samt (tab. IV) Slottkyrkans och Fransk-reformerta kyrkans i Stockholm. Miklin kritiserar bilden av domkyrkoorgeln, som han finner vara utförd utan kännedom om hur en orgel är byggd.

² Fol.-bandet med orgelbeskrivningen inbands 7 aug. 1773; kvartbandet med korrespondensen sept. 1773. På båda står: »Destinerad såsom donation 1785 till v. Consist. och Gymnasii Bibliothèque i Westerås.» På titelbladet är anmärkt, att det tryckta endast är »kort utdrag». »Förvaras till vidare upplysning», slutar titeln.

Detta sista kväde har sin lilla rätt pikanta förhistoria. Miklin hade i brev % 1773 ondgjort sig över att se sitt namn nämnt utan de rätta titlarna. Det stod på p. 152 »Hof-Secret. och Organisten». Hans fullmakt lydde på »Direct. Musices». »Bäst hade varit på det sättet ej blifwa nämnd», utbrister han indignerat. Stackars Hülphers får nu sina fiskar varma för den oerhörda kränkelsen. »Förlåt, jag är nu wid mit critiska humeur», slutar brevet. Den fridsamma direktören bad naturligtvis genast om ursäkt och tillsatte dessutom på sista sidans Errata den rätta titeln. Miklin svarar genast d. 4/4 1773: »Min herres exculpation är riktig, och har jag just icke kunnat tro, det expression varit prämediterad, utan förhastad, emedan majus absorbit minus; äljest hade det äfwen bordt nämnas Subcantoren, hwilken syssla jag ock i flere år förestådt . . . Det kan jag dock ej undgå at nämna, at mer än en utlåtit sig sålunda: at den som ej will berömma, bör ej chicanera; bättre at icke nämna dens namn.» Emellertid vill han ej uppsäga vänskapen. »Jag försäkrar dock heligt, at jag nu och hädanefter bär samma högaktning och vänskap för Min Herre som jag alltid förut haft.» För att visa detta insänder han därför den inneliggande »gratulationen». Hülphers är ej sen att medtaga detta bevis på att han står på god fot med organist- — förlåt! — dir. mus.-kåren, ändrar dock datum från 4 till 30 april.

De många verserna med sina lärda citat ur de latinska klassikerna samt Luther och Nazianus episcopus intressera oss föga, men några yttranden däri skulle ju kunna tolkas så, att Hülphers verkligen varit exekverande musiker. De få väl dock uppfattas mera som *licentia poetica*:

Men du, som en förtjusning delar
Åt själ och öra på en gång,
När du de ljufwa toner spelar,
Och blandar ljudet med din sång,
Fastän en känslolös dig lastar,
På Wetenskapen skuggor kastar;
Du lider ej förakt och twång.

Din konst skall mänskjo-hjertat röra;
Än mer hon tacksam är för Gud.
Basuners klang hon låter höra,
Med Sång och Orgors starka ljud:
Hon tränger up til Guda-Troner,
Där Änglar stå i millioner;
Och sjunga med en Himla-brud.

II.

Hülphers är mycket mån om att framhålla att huvuduppgiften för honom varit att beskriva Sveriges orglar. Av bokens 328 sidor omfatta dock endast 100 själva orgelverkstatistiken. De andra behandla den allmänna musikhistorien, instrumenten och kyrkomusiken. Även dessa överflöda av förstahandsuppgifter från meddelare, vilka rest i främmande länder eller iakttagit något intressant på musikens område hemma. Allt ses nämligen ur svensk synpunkt, och författaren glömmer aldrig att han främst skriver för ett svenskt publikum. Just denna rent fosterländska inställning ger boken dess egentliga värde som källskrift. Alla dessa, som rest i Amerika, Asien, Afrika, Sydeuropa, England m. fl. länder, ha sett och hört med svenska ögon och öron. De hemmavarande ha gjort iakttagelser i sin egen nejd oberoende av litterära källor. Största betydelsen ha givetvis de minnen från forna dagars musikliv, som gamla kyrkoherdar och musiker meddela, men dessa ligga till största delen opublicerade i korrespondensen. Hülphers har dock förstått att göra intressanta excerpter ur privatbrev och därmed fått framställningen både lättlästare och fylligare. Då till allra största delen medarbetarna varit präster, omfattar brevväxlingen mest funderingar om bibelns instrument, något som ju knappt kan ha någon betydelse för nutiden. Kärleken till Sveriges »antiquiteter» har väl föranlett många att gå för djupt i tolkandet av minnen från forntiden. Men allt sådant ger ju blott en tidsbild av bokens egen kulturepok med dess rester av Rudbeckianism och Verelanism. Avgjort värdefullare ur nutida synpunkt är instrumentbeskrivningen. Där har han även haft goda iakttagare i Ihre, Hof, Johnsen och Miklin, för att nu ej nämna prosten i Orsa, Tobias Westblad, den solide musikkännaren och instrumentuppfinnaren. Främst stå dock meddelandena rörande Frihetstidens svenska musikliv. Där är givetvis Miklin utförligast. Sist före orgelstatistiken meddelas en översikt av den svenska orgelhistorien efter uppgifterna som inkommit från församlingarna. I flesta fall är det prästen själv som svarar, men ej sällan har han uppdragit åt sin organist att ge närmare besked.

Då Miklins namn är det förnämsta bland alla meddelarna och Hülphers även är mån om att särskilt tacka honom för hans nit, må hans biografi här följa. Linköpings läroverk har ännu i sin sista historik 1927 fasthållit vid att det skall finnas tre generationer Miklinar, far, son och sonson, som alla tre efter varandra beklätt dir.

mus.-befattningen vid gymnasiet från 1700-talets förra hälft till in på 1800-talet. Den förste, som meddelat dessa uppgifter, är musikläraren vid Linköpings läroverk J. Fr. Törnvall. Då denne 1890 till Musikaliska akademiens bibliotek överlämnar Romans »Husandakt», antecknar han, att denna bok skrivits av Johan Miklin d. ä., dir. mus. vid gymnasiet, elev av Roman och död 1750. Dennes son Johan Miklin d. y. efterträdde fadern och fick 1760 privilegium på en koralbok. Omkring 1773 skulle han ha haft inemot 40 elever. Denne skulle sedan ha dött 1798 och efterträtts av sin son Adolf.

I hela denna släkthistoria är det högst litet som verkligen stämmer med fakta. Den Miklin, som hela tiden korresponderar med Hülphers, kom från Stockholm till Linköping 1753 och hans företrädare var Baltzar Knölke. Sonen Adolf Miklin efterträdde sin fader, som antagligen då avlidit, år 1789 och ej 1798. Någon Miklin före 1753 i Linköping finnes ej. Helt säkert kan man i Linköpings läroverks arkiv kontrollera dessa uppgifter. Så vitt de angå tiden före 1773 är det Johan Miklin själv som i korrespondensen till Hülphers lämnar dessa data, som vi få tro på hans hedersord.¹

De »tre generationerna Miklin» börja med en klockarepräst i Gagnef: Johannes Eriki Miklin (Micklin). Denne var född i Möklinta 1686; studerade i Uppsala 1705—14 och blev sedan skolkollega i Arboga och kom som skolmästare och klockarepräst till Gagnef 1721, där han dog 1738. Muncktell ger oss ingen vacker bild av honom: »oordentlig och illa känd man, som var otidig emot förmän, kamrater och andra, så att han vid häradstinget dömdes till avbön och penningeplikt, och därtill ämbetets förlust, som dock genom konungens resol. 6/8 1735 av nåde honom efterskänktes; även angiven för vidskepelse och flera dåliga saker.» Han var sedan 1716 gift med Maria Petré, skepparedotter i Västerås och född 1699. Efter mannens död flyttade hon till sin födelsestad, där hon sedan bodde till sin död 1784.² Av de 6 barnen utmärkte sig särskilt Johan, som var född 1725 i Gagnef. Med modern kom han till Västerås och

¹ Kallstenius följer även dessa uppgifter, så vitt det gäller fadern och ungdomstiden i Västerås (Musiken v. a. lärov. i Väst. p. 203). Han förväxlar dock den förste och andre Linköpingsläraren med varandra, då han låter J. Miklin vara »en verkligt betydande tonsättare» (hänv. härför till Sv. Sång II 1901, där en pianosonat finnes medd.). Även för sonen A. Miklin är väl uttrycket »verkligt betydande» något överdrivet. Norrköpingsrektorn har rätt solida kunskaper, men färdigheten att komponera är tämligen ytlig.

² M. visar mycken omtanke om sin moder och ber ständigt Hülphers hälsa henne. Ibland sänder han en ost eller annan gåva till henne och anhåller om H:s hjälp för överlämnandet.

fick studera vid trivialskolan. 1740—41 är han redan »civis academicus» och uppflyttad till gymnasiet. Där studerar han vidare till 1744, då han lämnade skolan. Redan i Västerås utmärkte han sig för skicklighet i musik och fick hedersuppdraget att undervisa i trivialskolan i sång. Han synes även ha spelat fagott (basson). Trots denna påtagliga duglighet var han illa sedd av dir. mus. Christian Gustaf Roman. 1744 anmälde han av Roman inför kollegiet för missfirmelse. Miklin hade hånat musikläraren för hans bassonspel och dåliga kompositioner, »som intet förtiena namn av composition, utan är något gammalt, som sutit qwar i hufwudet på honom sedan han war wid capellet i Upsala». Även sedan synes förhållandet ha varit mindre gött mellan dir. mus. och Miklin.¹ Snart lämnade emellertid denne staden och synes de följande åren ha studerat i Uppsala. Hans stora beläsenhet i de romerska klassikerna och omfattande allmänbildning tyder på att han haft goda universitetsstudier. I breven omtalar han en gammal studentvisa från 1690-talet om Zellinger och Rudbeck, som väl endast varit känd i studentkretsarna i universitetsstaden så sent som 50 år efter dess diktande.² Han kom dock snart till Värmland. Härom skriver han till Hülphers 22/7 1764: »I Wärmaland och i synnerhet i Ölmåsa är jag så mycket mer bekant, som jag ifrån 1747 til 1751 hade condition för Hr Lagman von Numers, där jag läste för hans bägge äldsta söner och til slut följde honom på tvenne års tingstourer. I det hederliga probshuset mådde jag ofta ganska wäl.» 1751 var han sedan i Stockholm och »assisterade wid Kongl. Bisättnings-, Begravnings- och Kröningsmusiken». Han tyckes under den följande tiden ha varit Romans lärjunge i musik, fastän denne sedan 40-talets mitt mest bodde på landet (Haraldsmåla i Småland). Det är från de båda åren i Stockholm 1751—53 som Miklins minnen från huvudstadens musikliv stamma. Han berättar med förkärlek om Roman, som han sätter över alla andra. Ibland, när han kommer för långt i detaljer, avbryter han sig: »Förlåt mig! Jag kommer aldeles ifrån mit ändamål och pratar så om Roman, at jag glömmar mig sjelv. Det war en för söt och käck gubbe» (br. 16/2 1772). Möjligen har han även haft Croze till sånglärare, ehuru detta ej direkt nämnes: »sjelwe storsångaren Croze, hwars like, wäl i rösten men ej i konsten, hwarken förr eller sedan warit i Sverige, och har han etablerat en ny wacker facon at siunga, hwilken man hör uti dess disciplar hofmarskalken

¹ Kallstenius p. 202 f.

² Visan finnes fullständigt meddelad i en studentsångbok från 1700-talet i Lunds bibl.

Gref Rosen och hofsecre. samt sångaren wid hofwet Lalin.» Detta meddelande visar visserligen en mycket stor beundran för denne italienare, men då han nämner två elever direkt, kan detta snarare visa, att han själv ej varit lärjunge. Eljest har han en viss respekt för Philip Johnsen, likaså Uttini¹ och de andra stormännen vid hovet, däremot är hans ovilja mot Zellbell, far och son, tämligen iögonenfallande. Hans förkärlek för Wesström, som han sätter mycket högt, kan bero på senare sammanträffande. Esser synes han även ha mött längre fram i tiden. Att han grundligt studerat musiken under sina båda Stockholmsår, framgår även därav, att han skaffat sig en mängd kompositioner ej blott av Roman utan även av andra svenska tonsättare, något som han med stolthet omtalar i korrespondensen med Hülphers.

1753 tillträder han platsen i Linköping efter Baltzar Knölke (se br. 29/3 1772; jfr även br. 15/5 72: »under de 19 år jag varit här»). Där fick han snart mycket att beställa. Förutom skola och kyrka tillkommo varjehanda förtroendeuppdrag. I brevet 17/5 72 ger han en målande beskrivning av sina många göromål:

»Förlåt, att jag dröjt så länge med dessa småsakers översändande: orsakerna äro mina många göromål, hwilka utom de förut omförmälte nu ökats med anstalter til et ock annat fullmäktigskap wid lagmans-tinget, som i morgon börjar; med åtskillige musikpræparationer, såsom til Bönsöndagen med Litanians sjungande i 2:ne chorer med full musik af waldthorn etc., dito til Christi Himmelfärdsdagen; derefter på gymnasium wid Aelfwens latinska oration på gymnasium; dito söndagen därpå i kyrkan; dito hyllningsdagen på gymnasium wid Rect. Sc. Triv. M:r Hulthins latinska oration utom Pingstdagen; wid parentation öfwer Grefwe Piper, sorgmusik; wid examen och wid mutatio rectoratus. Döm själf, hwad det wil säga, ehuru jag verkligen i mit lilla dåliga capell har 34 st. af den studerande ungdomen, som spela instrumenter.»

Sina lärjungar är han stolt över och berättar ofta för Hülphers om dessa, huru de blivit duktiga amatörer och framträtt vid kavaljerskonserterna i Stockholm. Särskilt yves han över Wellander, som han vill ge äran att ha grundat Musikaliska akademien: »Det var en, min förre discipel, Wellander den hedern förbehållen at bryta igenom och få en Musicalisk Academie stiftad, hwilket han har haft

¹ Uttini kom till Stockholm 1755, således två år efter Miklin tillträtt sin befattningsman i Linköping, dock träffade han honom på 1760-talet, då han som riksdagsman uppehöll sig i huvudstaden.

i tanka och arbetat på öfwer et par år.» »Zellbells akademi» vill han naturligtvis ej veta av utan talar i stället om Vitterhetsakademiens musikaliska avdelning: »Jag wet ej af någon ny Kongl. Musik-Academie; men jag känner et witterhets-sällskap, som består af twenne areopager, den Poëtiske och Musicaliske, hwarwid Præsides quartaliter ombytes. Wår K. Gustaf war, som Kronprins, dess Skyddsherre och näst honom K. R. Ekeblad. Min discipel Wellander, nu Curator ad litem wid Rådstugan i Stockholm har flere gånger varit Præsides i den Musicaliske» (br. 16/2 72). Då Wellander redan 1755 lämnade läroverket för studier i Uppsala, kan han räknas till Miklins första lärjungar.¹ Många andra nämnas även: »Under de 19 år jag varit här, har mäst hela capellet i Upsala bestått av östgötar och sjelwa direct. Litzelius har varit min discipel och är en Wellander, Burén, Linzander, Wenerberg, Lieut. Cherlin och ord. Notar. Cherlin i Com. Coll. (bägge bröder til Lieut. Cherlin, som skrifwit Ofrälse Soldaten) utom en hop andra, äro de förnämste på Cavalliers-Concerterne i Stockholm och äro utan twifwel Ledamöter i nya Music. Acad. Alla desse äro östgötar och mina disciplar». Då en östgöte alltid sätter en ära i att vara ett strå vassare än en västgöte, tillägger han: »Jag tror ej at Prof. Hof kan göra dem densamma stridig, eller upwisa en dugelig västgöte musicus mot 6 östgötar.» För ärlighetens skull får han ju erkänna, att en västgöte verkligen finns i Cavaljerskonserterna: »Det är sant, Romberg är västgöte, men una hirundo non facit verum.»

Ett arbete som länge sysselsatte honom i Linköping var en revision av koralboken. Arbetet var färdigt 1760, och han erhöll även detta år privilegium därpå. Det gick emellertid trögt med utgivandet, och verket blev aldrig publicerat, oaktat han skrivit om det 9 gånger enligt betydande i brev av maj 1772.

Sina Stockholmsvänner fick han ånyo träffa 1761 och 62, då han blivit riksdagsman. Han passade nu på tillfället att även träda i förbindelse med Vetenskapsakademien. Han hade två avhandlingar om orgelbyggeri, som han ville ha godkända: »År 1761 gaf jag in til Kongl. Wet. Akademien 2:ne afhandl. Den förre om orgelwerk, huru det rättel. bör inventeras och approberas. Den senare om Mensur till alla stämmor och öfriga delar i et werk. Blef samma gång antagen til Eleve eller ämnesswän, hwarpå jag icke sätter något

¹ O. Levertin (Joh. Wellander, 2 uppl. Sth. 1908) omnämner mycket utförligt W:s studier i Linköping men säger intet om musiken. Även om hans senare musikverksamhet i huvudstaden är han rätt knapphändig.

wärde.»¹ Detta elevskap tyckes ha varit något slags lägre grad av orgbyggare.

Efter de två riksdagsmannaåren upptog Miklin ett nytt arbete utanför musiken. Holberg var ett berömt namn i Sverige, och Miklin begynte översätta hans fabler från tyska upplagan. Han tryckte dem i Linköping på eget förlag och bad Hülphers sälja en del exemplar (br. ²²/₇ 1764).

Ännu ett annat tryck utgav han i ett ämne, som var ännu mera fjärran från musiken: »Förliden våras lät jag på ¹/₂ ark trycka en Beskrifning at mälta godt malt utan kohl, wed och eld, som kan wara nyttig för de i skogslösa orter boende. Exempl. deraf finnes som jag tror hos Bokbindaren i Westerås» (br. ²²/₇ 64; 8 s. tr.; ex. K. B.) 1766 företog Miklin en resa till Köpenhamn och passade på i förbifarten att besöka Lund. Univ.kapellmästare Kraus gjorde ej något särskilt intryck på honom (»Kraus i Lund tämligen slät», br. ²⁹/₃ 1772). Däremot gav honom bibliotekets musiklitterära skatter större behållning (Kircher, Mersenne, Prætorius, Burmeister m. fl.). »Hade jag tilgång til Biblioteket i Lund, skulle jag kanhända kunna hafwa anført något dugeligt; men utan subsidier är det swårt», suckar han (br. ²²/₃ 72).

I Köpenhamn fick han ånyo lust att framträda som författare, denna gång på det rent teologiska området. ¹⁰/₄ 1768 skriver han: »Då jag för et par år sedan war i Köpenhamn fann jag på Beursen en korrt och skön förklaring öfwer Fader vår, som kallas: En Christens dagliga sielfpröfning eller konsten at rätt bedja Bönen Fader vår: den samma har jag på Swenska öfwersatt och låtit vår Biskop öfwerse och skrifwa sit imprimatur på. Han och andra så wäl som jag måste admirera densamma. Den är tryckt på ett ark.»²

Sin musik glömmar han emellertid ej för dessa studier: »Stora violinisten Weström är nu hos öfwerste Horn på Tuna, 1 mil härifrån, där wi, i sällskap med flere, concertera til kl. 1 à 2 om nättren. Påskedagen war han här inne och hörde på min musique i domkyrkan. Christi Himmelsfärdsdag kommer han ock in» (samma br. ¹⁰/₄ 68).³

¹ I brev ²²/₇ 1764 uttalar han sig mera förtjust över elevskapet: »Kongl. Wet. Acad. behagade anse detta (de inlämnade avh.) så mycket gunstigare, som de just då skulle, enligt 1756 års Riksdags Beslut, examinera en som sökte Privilegier at bygga orgwerk, och skickade mig et utdrag af dagboken at jag til en början wore antagen såsom Adscriptus eller Eleve: en liten och oväntad heder.»

² Detta får väl närmast tolkas så: »Den kan tryckas på ett ark», ty av brev-växlingen framgår, att han vill ha Hülphers' hjälp att trycka den i Västerås.

³ Om Wesströms befattningar och vistelse 1763—71 har C. F. Hennerberg i sin biografi Sv. T. f. Mkf. 1929 p. 121 f. tämligen vaga uppgifter. Genom Hül-

Även i sitt hem har han uppväxande telningar, som visa musikalisk begåvning: »1760 gifte jag mig och har nu, g. l., både son och dotter: den förra är redan på 4:de året» (br. ²²/₇ 64). Om sonens musikaliska anlag yttrar han längre fram: »Min son, som nu är 10 år, spelte wissa psalmer på orgelverket här i kyrkan under gudstjänsten, när han war 7 år gammal» (br. ²⁹/₃ 72).

För sitt arbete med musiken erhöill Miklin offentligt erkännande genom titeln »hofsekreterare» och vid domkyrkan subcantorssysslan, en befattning vid domkapitlet (»äljest hade det äfwen bordt nämnas subcantoren, hwilken syssla jag ock i flere år förestådt», br. ⁴/₄ 73).¹

Efter Hülphers' bok är hans verksamhet föga känd. 1782 utgav han: »Kort begrepp om generalbasen» (tr. i Stockholm hos Carl Stolpe; förordet daterat Linköping d. 15 maj 1782), närmast en översättning av Marpurgs »Kurzer Begriff der Generalbasslehre für die Anfänger» (Berlin 1755) men med många nya tillsatser. Om hans förtjänster som musiklärare nämner Gymnasiehistoriken 1927: »Efter en uppvisning anmärker rektor i memorialboken (²⁹/₄ 89), att lärjungarna både i vokal- och instrumentalmusik ådagalagt en färdighet, som knappast någonsin av ett gymnasiekapell kunnat väntas.» Då Johan Miklin just detta år efterträdde av sin son, får väl denna anteckning närmast fattas som ett eftermäle. Sannolikt har Johan Miklin vid denna tid avlidit.²

phers' Korrespondens, som H. eljest ofta citerar, kunna vi dock i någon mån komplettera hans biografi. D. ¹⁸/₁₀ 1765 undertecknar han sig »Organist i Weckholm.» Under organister i Borås finnes uppgiften: »Anders Wesström, Kongl. Hof-Musicus, antogs 1767, tog afsked 1769.» Märkligt är emellertid, att Miklins brev ¹⁰/₄ 1768 tydligt visar, att han då åtminstone ej var i Borås. Antagligen skötte han sin tjänst i Borås med samma frisinne som alla andra befattningar.

¹ I Linköping fanns sedan medeltiden två domkapitelsbefattningar: Cantor och Subcantor (se Link. stifts herdaminne). Sannolikt var denna Miklins tjänst en sådan kvarleva av den gamla stiftssysslan. Vad man på 1700-talet hade att utföra är mig ej bekant, dock framgår av Miklins omnämnande, att det måste ha varit ett hedersuppdrag av högre art än dir. mus. vid gymnasiet och organist vid domkyrkan.

² Om hans kompositioner är, så vitt mig bekant, intet bevarat. Om sina festkantater för skilda högtider i Linköping ordar han rätt ofta. Orden till dessa äro i några fall i tryck bevarade. Hit höra: »Ord til Sorg-musiquen på högt-salig Konung Adolph Friedrichs Begravningsdag d. 30 Julii 1771» (Maestoso-Aria-Duetto-Chorus); »Ord til musiquen på . . . Konung Gustav III:s höga Kröningsfest d. 29 Maji 1772» (Soprano. Maestoso con Trombe e Timpani; Arioso con fleut trav. — Choro Vivace). »Ord til musiquen vid HKM:s . . . Gustav III:s högst-hugneliga äriks-gata och ankomst til Linköping d. 30 Aug. 1773» (Choro-Gratoso-Vivace-Allegro-Choro). Sannolikt har han själv författat både ord och musik till dessa.

Sonen Johan Adolf Miklin var född $22/5$ 1761 och erhöi en lärd uppfostran. Efter skolstudier vid gymnasiet i födelsestaden blev han student i Uppsala 1779 och fil. kand. 1788; fil. dr. samma år. Året därpå fick han faderns plats och behöll den till 1802. 1799 hade han låtit prästviga sig. Sedan han lämnat dir. mus.-befattningen, var han rektor för skolan i Norrköping, men dog redan året därpå $21/11$ 1803. Att han skött sig väl som musiker intygas bl. a. därav, att han vid kröningen i Norrköping 1800 fick medverka tillsammans med själva hovkapellet under Fr. Müller. Hans vokalkör bestod vid detta tillfälle av 22 lärjungar, däribland till och med en solist, Hägerstrand. I Norrköping återupplivades 1803 ett musiksällskap, som grundats 1797 men nedlagts 1801.¹ Troligen var detta ett sista verk av den forne dir. mus. Som kompositör framträdde han flera gånger, och en handskrift i Linköpings stiftsbibliotek har ett fugato av honom. Flera pianostycken trycktes i Musikaliskt Tidsfördrif.

Ett litet släktdrag kan måhända påpekas: det hetsiga temperamentet, som höll på att kosta farfadern hans plats och skaffa fadern rätt mycket obehag under hans skoltid i Västerås. Själva den blide Hülphers fick ju känna på vad det ville säga att sára hans självkänsla. Även sonsonen Johan Adolf tycks ha fått i arv en väl stark portion häftighet. Odén² berättar:

»I Linköpingstidningen 1796 läses, att skraddarnes här i staden otrohet vid om händer tagande arbete allmänneligen öfverklagas, hvilket gått så långt, enligt hvad omtalas, att herr direktören mag:r Mecklin skall i stället för betalning af arbetslön för en klädning till-sändt en skraddare gn. stadsbetjeningen öppet bevis att vara mästertjuf, hvilket föranledde en rättegång med många vittnesförhör och skriftväxlingar, aftryckta i ofvannämnda tidning.»

Ett litet minne av faderns Hülphersförbindelse blev en ny elementarbok i musik, som Johan Adolf Miklin utgav: »För begynnare i tonkonsten», Linköping 1802 (ny uppl. 1819). Här avtrycktes noggrant Ph. Johnsens orgverksbeskrivning ur Hülphers' bok.

Enligt Odén tycks sonen liksom fadern ha framträtt som tillfällighetspoet.

¹ Th. Allberg, Mus. Sällskapet i Norrköping 1828—1928 (Norrk. 1928) p. 3; Sv. Musiktidsn. 1900 p. 76 (om kröningen 1800).

² G. Odén: Östgötars minne (Sth 1902) p. 280.

III.

Hülphers' korrespondens belyser en mycket intressant epok i musikhistorien. Frihetstidens hela kulturliv bildar i mångt och mycket en motsats till storhetstidens. Kyrkans maktställning brytes, och nyare uppfattningar i litteratur och konst göra sig gällande. För musiken innebär denna förändring en befrielse från de gamla reglerna och en friare konstnärlig gestaltning. Kyrkans makt hade betingats av skolorna, som i allt voro dess lydige tjänare.

Materiellt sett utgjorde den nyare ordningen en lägre ställning för skolmusiken än förut, då de medel, som tiggarevandringarna medförde, betydligt begränsades. Även blev musikens eget anseende som skolämne sämre, då man ej längre var beroende av de tillgångar sång och instrumentalmusik lämnade. Detta uppvägs emellertid till stor del av den betydelse tonkonsten nu fick som estetiskt bildningsmedel. Frihetstiden är konsertväsendets första tid, och intresset för musikuppföranden i festlig form var i ständigt stigande. Där blevo skolorna viktiga hjälpare.

Centralpunkten för skolmusiken blev under denna tid Linköping med Miklin som ledare. Där fanns den största skolorkestern och de bäst övade lärjungarna. Miklin berättar med stolthet om sitt kapell, som han visserligen kallar litet och dåligt men ändå i grund och botten är mycket nöjd med:

»Döm själf hwad det wil säga, ehuru jag werkliken i mit lilla dåliga capell har 34 st. af den studerande ungdomen, som spela instrumenter, hwaribland utom många violister jag har 2 trumpetare, 4 waldthornister, min lille son spelar orgorne, 2 hautb., 2 fleut trav., 2 violoncell och 2 på stor basviol, och utom alla dessa 20 st. som sjunga i 4 stämmor. En sådan myckenhet tror jag ej ges wid något gymnas. el. acad. Fast jag ej kan skryta af allas godhet, dock har jag däribland 20 st., som äro ordinarii och njuta hwar sin socken.»

Vill man söka orsaken till detta stora uppsving för musiken, måste den sökas hos den ledande personligheten och dennes outtröttliga nit. Det krävde nämligen ej blott förmåga att leda och ordna utan även politisk blick att vinna intressenter. Också en skolorkester fordrade ekonomiskt underlag, och lärjungarna behövde stipendier. Skolrektorerna voro i allmänhet mycket obenägna att lämna ut sina »socknar», d. v. s. inkomsten för sockengången, och att äga hela 20 socknar för musikens underhåll var något oerhört för den tiden. Men Miklin var också en allmänt aktad man, som förstod att inge re-

spekt, och hans bildning gjorde det möjligt för honom att umgås med sina överordnade på ett sätt, som betydligt underlättade arbetet för orkestern.¹ Lärjungarnas entusiasm för musikövningarna måste också ha varit mycket stor. Miklin talar nämligen ofta om, huru de sedan bibehållit sin kärlek till musiken. Av förut citerat yttrande om lärjungarna framgår, att Uppsala-kapellet mest bestod av östgötar, alltså gamla elever från Linköpings gymnasium. Även efter studenttiden fortforo dessa att öva musik, och Miklin omnämner ej så få ämbetsmän av hans forna elever som spelade med i cavaljerskonserterna. Även kyrkoherdar på landet hade den gamla entusiasmen kvar.

Ett annat gymnasium, som då stod mycket högt i musikaliskt hänseende var Kalmar. Där verkade på 60-talet Hans Björkman. Han framträder rätt ofta i korrespondensen med Hülphers men lämnar blott direkta orgelmeddelanden. Hans brev återfinnas därför i foliobandet. Hans tycks ha varit en gammal vän till Hülphers. Breven äro rent personliga och ha en rätt kamratlig prägel. Om sitt kapell har han intet att meddela, men genom en hans elev från denna tid ha vi dock fått en liten inblick i musikförhållandena. Denne lärjunge är Per Frigel, Mus. akademiens berömda sekreterare. I B. v. Beskows minnesruna över Frigel finnes följande beskrivning, som torde vila på meddelanden från Frigel själv:

»Musikdirektör Björkman, som anförde gymnasiikapellet och kyrkomusiken, var en för sin befattning särdeles bildad och nitisk man. Han inövade bland gymnasieungdomen en god kör och ett tillräckligt antal violinspelare för att understödja sången. Blåsinstrumenter lånades från det i staden förlagda garnisonsregemente. Med detta kapell i förening med ungdomssången, som gemensamt övades alla onsdags- och lördagseftermiddagar, utförde han större kyrkomusik av Händel, Graun, Hasse, Leo m. fl. mästare i den höga, allvarliga, för templet passande stilen. Frigel, som var en nitisk deltagare i dessa andliga konserter, erhöi därigenom tidigt en närmare kännedom av den klassiska kyrkomusiken, än han då måhända på något annat ställe i Sverige kunnat vinna, ävensom hans musikaliska anlag erhöi en bestämd riktning.»²

¹ Möjligen kan även en annan orsak till Miklins gynnsamma musikförhållanden vid skolan tagas i betraktande. Miklin nämner i brev 15/8 1772 bland musikamatörer även »härvarande Rect. Schol. Mag:r Eric Duræus, käck musicus.» Rektorns ställning till tonkonsten och dess förkovran vid ett gymnasium var säkert av mycket stor betydelse. Man tänke blott på Seb. Bach och Thomasskolan i Leipzig!

² B. v. Beskow, Minnesteckning öfver P. Frigel. Sth 1843. Minnesbilder II (Sth 1866) p. 302.

Björkman kallades sedan till huvudstaden, där han 1773 uppträdde i invigningsoperan, »Thetis och Pelée» (som översteprästen i Ödets tempel) och som sångare tillhörde operan till 1803.

Även med de andra dir: mus. vid gymnasierna underhöll Hülphers brevväxling, framför allt med Everhardt i Skara och Lemming i Åbo. Dock få vi intet veta om skolmusiken genom dem. Om musiken i Hülphers' egen stad lämnar naturligtvis korrespondensen intet besked, men Miklin, som gammal västeråsare, låter ju då och då förstå, att det var litet si och så med den konstnärliga delen.¹ Westblad berättar något om musiken där före Hülphers' tid: »Ernest Ferdin: Pape, som blåste secunden (på valthorn) och blef organist i Västerås, samt efter Orostanders död äfwen rector cantus, med titel af directeur, såsom han ock skulle hafwa inseende på alla orgwerk i Westerås stift. Denne Pape hade beröm af at wara en ibland de käckaste organister. Han skal ock, som han mig berättat, i sång och på clavier informerat en prinsessa i Wolfenbyttel, förmodl. födelse orten. Ibland de wanlige instrumenter han spelte på, hafwer jag ock hördt honom spela på sinka, som måtte wara wärre at tracterä än trompett.» Hur Pape kom till Västerås meddelar även Westblad i lätt ironisk form. De båda valthornisterna Vetter och Pape hade kommit till Sverige med riksrådet Arvid Horn och voro först i dennes tjänst. »Vetter hade riksrådets kläder om händer, men Pape hans viner: Pape sparde, men Vetter lät gå, som det kom och icke kunde gömma et. Pape tog så sin antecessoris organisten Grönvals enka i Westerås, och war så tienlig att hålla winkällarn, som nog bekant är.»

Om Pape som musikledare säger Kallstenius: »synes med stort nit ha bedrivit sin undervisning såväl i instrumentalmusik som i sång». Papes vinkällare synes dock ha varit rätt betänklig för skolgossarnas musikstudier. I ett kollegiuprotokoll från 1718 berättas, att en gymnasist Andreas Rundqvist, som, då han den 27 maj kallades till rektor för att stå till ansvar för en förseelse, befanns vara drucken, dagen därefter hos organisten Pape berusade sig till den grad, att han på kvällen låg i rännstenen utanför domprostgården och kräktes. Ibland hände det, att herrar, som sutto på källaren, skickade efter gymnasister för att musicera för sig. Dylikt förekom även efter Papes tid, och skolkollegiet beslöt 1749 förbud för gymnasister att musicera på gästabud, källare och dylika ställen. Det var nog överallt i skolstäderna vanligt, att man anlitade lärjungar i

¹ Om musiken i Västerås se: G. Kallstenius, Musiken vid Allm. Lärov. i Väst. före 1850 (ur Camenæ Arosiensens p. 183—208).

skolorna för privat musik. I Linköping förekom på Miklins tid, att besökande främlingar anhöllo om musik.

De efter Pape följande dir. mus. i Västerås, Chr. Gust. Roman (1723—53) och Sven Römberg (1753—72) voro mindre betydande musiker. Som bevis på att man åtminstone i någon mån följde med sin tid, kan tjäna, att man lät reparera en trumpetmarin (1755), två basuner (1757), ett valthorn och två trumpeter (1765), pukor (1766). Därför köpte man två trumpeter (1769).

Vid universiteten stod musiken hela denna tid relativt lågt. En kort glanstid fanns i Uppsala under professor Burman på 1720-talet. Av Hülphers' medarbetare, är det huvudsakligen Tobias Westblad och Sven Hof, som varit Burmans lärjungar. Båda minnas med stor glädje den tid, då han skötte musiken i lärdomsstaden. Om Burmans efterträdare Engelhardt vill ingen yttra sig. Det är måhända den djupaste förnedringstiden för musiken i Uppsala.

Svårigheten med övningarna bestod i att finna den lämpligaste läraren. Striden stod emellan universitetet och staden. Valdes en akademiens man, kunde lätt dilettantmässigheten bli för stor, valdes däremot domkyrkoorganisten, drogos ofta studenterna in i ett nöjesliv, som för studierna blev till skada. Vid århundradets början delades musikundervisningen mellan domkyrkoorganisten Christopher Zellinger och professor Harald Vallerius. Den senare höll föreläsningar i musik och var inspektör över de praktiska övningarna, vilka mestadels ägde rum i hans hem.¹ Vad som gjorde förhållandena särskilt gynnsamma under Erik Burmans tid (fr. 1719) var, att man hade fått en kunnig akademiker, som samtidigt var skicklig nog att bekläda organistbefattningen i domkyrkan. Då han 1724 blivit professor i matematik, begynte dock svårigheterna. Domkyrkorådet ville utse en ny organist, som naturligtvis borde övertaga åtminstone de instrumentala musikövningarna, helst även de vokala vid universitetet. Universitetets försvarsskrivelse av d. 18/8 1727 är betecknande för hela situationen. Professorerna förklarade, att det vore önskligt, att direktionen över musiken alltid förbleve hos en professor, och det av flera skäl. För det första funnos inga andra musikidkare än de studenter som innehade musikstipendier; över dessa skulle en ostuderad dir. mus. sakna all auktoritet och studenterna möjligen hålla sig för goda att spela tillsammans med kyrkans och stadens ordinarie musikanter, »som de eljest kunstpfeiffer kalla». Det kunde även hända, att han droge dem med sig i allahanda samkväm, dit

¹ Om Vallerius och musiken vid univ. under honom se C. A. Moberg »En komposition av Harald Vallerius» (Link. Bibls Handl. Ny Serie Bd 2: 1) p. 4 ff.

han blivit lejd, varigenom både musiken skulle komma i förfall och studenterna så distraheras från boken, att de sedan icke dugde till annat än att förtjäna sitt bröd med spelning. Engelhardt blev emellertid trots allt kallad, och Burman öppnade process. Westblad, som i korrespondensen blott lätt vidrör dessa pinsamma förhållanden, säger, att Burmans död 1729 lösta alla frågorna, men ej till bättnad för ungdomen.

En ny skolordning 1724 hade berövat musiken en mängd underhållssocknar, och detta blev synnerligen kännbart vid alla gymnasier men även vid universitetet. Engelhardt började alltså med ett decimerat kapell, och de som verkligen stannade kvar, tröttnade snart. Även dir. mus. själv måste ha ledsnat på de olidliga förhållandena och infann sig sällan till övningarna. Dryckenskapslasten gjorde honom snart omöjlig. Studenterna ville ej lyda under honom. Till sist gick det så långt, att man vid de akademiska högtiderna måste skicka efter Brandt och hovkapellet. På 1½ års tid hade Engelhardt ej gjort tjänst. 1764 var måttet rågat, och dir. mus. avsattes helt enkelt.¹ »Studenten» Nils Lithzelius — Miklin anmärker, att det just var en hans elev — fick platsen och prof. Solander blev inspector musices. Om musiken och dess vänner vid universitetet yttrar Christiernin (br. 9/2 72):

»Utaf professorer som warit eller ännu äro kännare och älskare af music kunna tilläggas prof. Elof Steuch och L. Arhenius, samt nuvarande prof. Georgii, hwilken spelar fleut travers wäl. Cancellierådet Ihre skall ock i ungdomen spelat wäl på claver; innan han af ett wådeligt skott blef blesserad i sin wänstra hand. Prof. Solander har nu öfwerinseende och högsta styrelsen wid academiska capellet, som har sina sammankomster hos honom, och han spelar alltid sjelf generalbasen wid alla concerter.»

När Solander dog, stod man därför villrådig om såväl bostad som instrument. Frågan löstes så, att universitetet hyrde rum för övningarna och inköpte Solanders clavicymbal (1786).²

Vid Lunds universitet voro förhållandena mindre komplicerade. Där fanns sedan 1600-talet »communitetet», en slags studentförening

¹ Engelhardt synes dock ha varit en tämligen dugande kompositör, att döma av de bevarade orkesterkompositionerna, vilka egendomligt nog hamnat i Lunds univ.-bibl. i st. f. Uppsala. E. var ju skåning av födseln (f. i Hälsingborg) och har måhända vid avsättningen lämnat Uppsala för att flytta till Skåne. Hans son överlämnade hela hans bibl. till kapellet i Lund. Denna notsamling i Lund (nu i univ.-bibl.) kan således ge en rätt god föreställning om musikövningarna i Uppsala under Frihetstiden.

² Se C. Annerstedt, Uppsala univ:s hist. III p. 528 ff.

för gemensam spisning och gemensamma studier. Där övades musik under domkyrkokantorns ledning i början en timme varje onsdag och lördag, sedan dagligen.¹ Det synes dock som även här svårigheter uppstått, ty på 1740-talet skred man till ordnande av musikförhållandena med särskild lärare. Denne blev visserligen tillika domkyrkoorganist, men platsen sköttes i alla fall till allas belåtenhet av den förste innehavaren Friedrich Kraus. Om förhållandena vid universitetet meddelar denne själv till Hülphers (br. 3/5 72):

»Jag Friedrich Kraus blef student den 17 sept. 1744, och emedan jag vid den tiden vunnit framsteg uti musiquen samt ampliss. cons. acad. var under arbete, at vid academien inrätta ett musikaliskt capell af studerande, blef mig öfver det samma höggunstigast updragit directionen från början af år 1746. Den 17 febr. 1748 århöll jag ampliss. cons. acad. höggunstiga constitutorial till detta ärendets förrättande. Af d. 5 febr. 1750 århöll jag . . . Acad. concellerens högvälb. Herr grefven Johan Gyllenborgs nådiga fullmakt, såsom den första dir. mus. här vid kongl. acad. varandes min lön efter H. K. Maj:s allernåd. stat af den 2 Maj 1749 200 dr smt samt af den 29 dec. 1770 är mig tillagt 100 dr smts personelle tillökning. Emot denna lön är jag skyldig alla onsdagar och lördagar, så länge terminerne påstå, emellan kl. 2 och 4 e. m., inställa mig på Capellets nya öfningsrum, at upöfva de 12 herrar studerande, som äro antagna såsom capellister, af hvilka efter stat 4 stycken njuta årligen 30 dr smt, 4 st. 40 dr smt och de 4 bäste och skickeligaste 60 dr smt, hvarförutan de vid alla solenne acad. acter äro skyldige at upvaga. Förr åberopade höga kgl. stat har äfven tillagt dir. mus. organist och musicant-syslorne vid domkyrkjan, och har den förra tillfallit mig genom fullmakt af den 25 sept. 1755, och den sednare genom fullmakt af den 30 jan. 1760.»

Om Kraus' lön säger Miklin (maj 1772): »Direct. Kraus i Lund har som organist vid domkyrkan utom annat, 3 hemman på landet till boställe och fri gård i staden; jag tror följaktligen han har den största organistlön i riket.» Han jämför sedan denna med dir. mus.-lönen vid gymnasier och säger: »Ingen dir. mus. har större lön än Björkman (i Kalmar).» Själv hade Miklin hälften av den lön företrädaren haft. I allmänhet äro alla Hülphers' meddelare bland musikerna särskilt måna om att uppge sina löner och i flesta fall med vanlig ömkan över den ringa ersättningen för tungt arbete. Miklin sätter i övrigt ej Kraus' förmåga så högt. Säkert är, att förhållandena voro bättre än i Uppsala. Prof. Lagerbring tyckes ha varit den närmaste kontrollanten, och om hans musikintresse vittnar även flera brev till Hülphers. En doktorsavhandling i musik venterades 1745 under Lagerbring av Jon. Ödman: *De musica sacra*.

¹ M. Weibull, Lunds univ:s hist. (1868) I p. 138 ff.

I Uppsala, där 1706—31 icke mindre än 10 musikkonserter försvarades, tillkom under de följande 65 åren 1732—96 endast en: L. F. Papes »*De usu musicæ*» 1735.¹

Om skolmusiken i huvudstaden finnes märkvärdigt nog intet nämnt. Hülphers' bäste korrespondent från Stockholm, Ph. Johnsen, stod ej den svenska skolan nära, och Miklin hade under sin Stockholmsvistelse ej varit i förbindelse med lärarna. Att dock även där stor musik kunde åstadkommas vid fester utan anlitande av andra krafter än skolans egna visar oss beskrivningarna av Luciafesterna i trivialskolan, som A. Strindberg omtalar (Gamla Sthlm p. 313).

1743 började festen med oration av en skolgosse i översta klassen. Därefter sjöngs fyrstämmigt en psalm, understödd av basuner, varpå följde »serenad med röster och instrumenter». Tre år senare var musiken ännu ståtligare. Kl. 1/2 8 på morgonen uppstämades en »serenad» av några och tjugo röster, ledsagade av basuner, och efter avsjungandet av psalmen »Ljus av ljus, o morgonstjärna», understödd av basuner och allehanda instrument sjöngs ett andante ur intendenten och kapellmästaren Romans Jubilate »med allehanda instrumenters omväxling, och det med sådan accuratess och smak, att en kännare måste förundra sig över ungdomens färdighet uti denna konsten». Efter ett latinskt tal av Carolus Fornander, »en välartad och skickelig yngling av superioribus uti classe suprema», utfördes »med bara instrument ett pastorale gjort över vår frälsares födelse av den namnkunnige italienske mästaren Schiassi». Därpå uppfördes »sångevis», ett allegro av Roman, och till slut sjöngs psalmen »Nu tackar Gud allt folk».

Då nästan alla dir. mus. samtidigt voro organister, låg det ju dem nära att tala om skickligheten i orgelspel. Därom har åtminstone

¹ Några andra berörde blott musiken rent tillfälligtvis, såsom Waldners *De septem artibus liberalibus* 1734, Medéns *De ratione metrica cantuum in ecclesia* 1754, Thollanders *De lyra Davidis* 1758, Flodins *De poeseos cum musica adfinita* 1781. Även i övrigt var den musikteoretiska litt. i Sverige fåtalig. Den mest kända, David Kellners Trogen underrättelse uti generalbasen, var översättning (av J. Londée) efter tyskt original (Treulicher Unterr. im Gen.-b., Hamb. 1732). Johnsens bok i musikteori utkom aldrig. Även de andra, som Miklin nämner, förblevo ms. Endast Marpurgs Kort begrepp om generalbasen i Miklins övers. utkom 1782. En väl utarbetad bok, som sannolikt varit avsedd att tryckas, finnes i ms. i Mus. Museet: »Generalbass-bok med dertil hörande tabeller och regler. Stockholm den 8:de Junii 1775». Författaren, G. L. Björckman, har jag ej lyckats identifiera. Någon släkting till Hans Björckman, som fr. 1773 var anställd vid operan i Stockholm, kan han knappt ha varit. Den mycket vårdat och sorgfälligt skrivna boken har bl. a. kapitlen: »Om psalmerna efter Claviers method» (p. 19); »Om psalmernas spelande manualiter» (p. 48); »Om psalmernas spelande pedaliter» (p. 49). Även finnes grepptabell för fleute traversiere.

Miklin åtskilligt att förtälja. Han karakteriserar de bästa organisterna i landet och deras konst (br. ²⁹/₃ 72):

»Gamle Panick i Arboga, hwars son succederade honom, war en snäll gubbe, som extempore kunde spela en fuga efter gifwit thema, säkert kännetecken på en god organist. På samma sätt war det med gamle Lidner uti Göteborg. Äfwen så med min antecessor Baltzar Knölke. Organisten i Carlshamn, som ännu lefwer, är en fundamental och snäll gubbe. Dir. och org. i Åbo Lemming är passabel; men dir och org. Kraus i Lund tämligen slät . . . Det är sant, Londicer war i sin tid den quickaste claverspelaren at exeqwera andras saker, hwilket han lärde af Kellerij, men kunde ej spela en fuga eller något annat ur eget hufwud.»

För organisterna var givetvis alltid koralboksfrågan brännande. Gamla koralpsalmboken av 1697 dugde ej längre, och därför hade en mängd nya koralböcker, utarbetade av organister, kommit ut, visserligen icke i tryck men genom avskrifter spridda ut över landet. Den vanligaste var Zellbell d. ä:s. Miklin ville ej erkänna den utan föredrog andra: »Gamle Zellbells choralbok är dålig och full med fel. Långt bättre har en Kellner, Johnsen och flere skrifwit, hwilket af flere skäl kan bewisas.»¹ Om sin egen koralbok ordar han vitt och brett i nästan alla breven. Överallt återkommer den stora frågan om förlag:

»Ack! at jag wore så nära och hade under prässen min choralbok, som kostat mig så mycket både arbete och pengar! 1760 fick jag Kungl. Privil. och Uttinis approbation därpå, men brist på pgr eller förlag har tils denna stund hindrat mig. Hwar skulle man kunna få en förlagsman? Jag sänder här et profark på mina psalmer, som jag fått från Breitkopf i Leipzig; men som detta är mitt endaste, beder jag ändtr. återfå detsamma» (br. ¹⁶/₂ 72). »Fond til tryckningen hade jag längesedan den tiden kunnat få; men då jag 1761 och 62 års riksdag 2:ne ggr reste up til Stockholm at begära, det hwar kyrka skulle taga et exemplar, swarade prästeståndet, at jag skulle wänta med denna bokens utgifwande, tils nya psalmboken komme ut och detta är egentliga orsaken til dröjsmålet. Nu tryckte jag, om förlag wankades, men owisst är om den kommer ut i vår lifstid» (br. ²⁹/₃ 72). »Angående den af P. Hof yrkade choralboken så har jag äfwen fått många påminnelser därom ifrån Skåne, Finland och flere orter; men både för den nyligen utkomne nye profpsalmboken och i brist på förlag har alt sådant blifwit lidande . . . Jag har skrifwit om henne 9 gånger» (br. maj 72).

¹ Av dessa koralböcker i hdskr. finnas Johnsens och Zellbells såväl i Mus. Ak. som Mus. Mus. Om Kellners har jag mig ej bekant, var ett ex. finnes. Även Miklins torde ha spårlöst försvunnit. En av Miklin ej nämnd koralbok var den av dir. mus. i Västerås, Chr. Gust. Roman, utarbetade 1744 (alltså s. å. som Everhardts i Skara). Ex. i Mus. Ak:s bibl.

Så fortsätter han brev efter brev. Hans förmodan, att den aldrig skulle komma att tryckas, besannades. Den blev ett av dessa många förslag som aldrig kommo ut. Miklin omtalar av andra bearbetningar Kellners och Johnsens. Från Skara erhöll Hülphers biografi av därvarande dir. mus. Joh. Everhardt. Det heter där bl. a.: »har skrifwit tractat de structura organica samt till ungdomens tjänst samman-skrifwit en ny choralbok med bass och discant». Av det enda bevarade exemplaret att döma, tycks den ha spritts i avskrifter som ren förlagsartikel.¹ Titelbladet är nämligen stucket i koppar och på boken finnes pris angivet — ett mycket vanligt tillvägagångssätt under 1700-talet, då nottryck ej fanns att tillgå.²

En ny musikfaktor, som man under 1700-talet alltmer måste räkna med, var regementsmusiken. I Beskows beskrivning av musiken vid gymnasiet i Kalmar nämnes, att regementsmusikkår medverkade i skolorkestern. Från Västerås omtalas, att regementet anhållit om hjälp från gymnasiet. Den 2 maj 1748 anhöll överste Stierneld hos kollegiet »attfå gymnasister till att musicera för regementet wid instundande general mönstring. Resol. Gymnasisterne böra sielfwa häröfwer höras. De inkallades och swarade att de ej funno sig hogade eller kunde samtycka till denne Hr Öfwerstens begäran, emedan deras tid försummades dymedelst och dessutom woro de ej eller så tillräckelige att de med musique kunde betjena regementet» (Kallst. p. 203).

¹ Mus. Museet, Sthlm. Titel: »Choral-Psalmbok a Cant:et Bass: skrifwen af Joh. Everhardt. Scara 1744.»

² Om utförandet av sången i kyrkan har Hülphers en del att förtälja av egen erfarenhet. Särskilt fäster han sig vid växelsången (p. 124): »Sådan sed at sjunga Tron och wisse Psalmer til skiftes har äfwen varit antagen i Sverige. I Skara stift skal Biskop Swedberg förnyat samma inrättning, som dock sedan der kommit ur bruk. I Dalresan p. 206 har jag anmärkt wid Elfdals församling såsom något sällsamt, at jag der hört män och qwinnor siunga en del Psalmer skifteswis.» Miklin gör härvid följande anmärkning (br. ¹⁶/₂ 1772): »Angående Tron hörde jag den skifteswis, äfwen som i Älfdalen sker, sjungas första versen af karlarna, 2:dra af qwinfolken och 3:dje af bäge, och det skedde i Ulleråker skn i Värmland.» Sådan växelsång omtalas från 1600-talet av A. Lundgren (V. Vingåkers socken, Örebro 1873 p. 160) från Vingåker. 1678 förnyas en bestämmelse, »att qvinfolken sungo hvarannan wärs om sön.- högtids- och helgedagar och i medlertidh skulle manfolcken gifva qwinfolken liud; dock likväl medh sackta liud hålla i sången och medh andackt föllia then efter». Denna sed hade förekommit på kyrkoherde Lundii tid († 1658) men sedan försvunnit. När Jesper Svedberg 1690 blev kyrkoherde, »erfor han en stor glädje, att han här fann växelsången införd, som bestod däri, att män och qvinnor sjöngo skiftesvis var sin vers av psalmerna, och vilket bruk han här stadfästade». Det försvann sedan under 1700-talet.

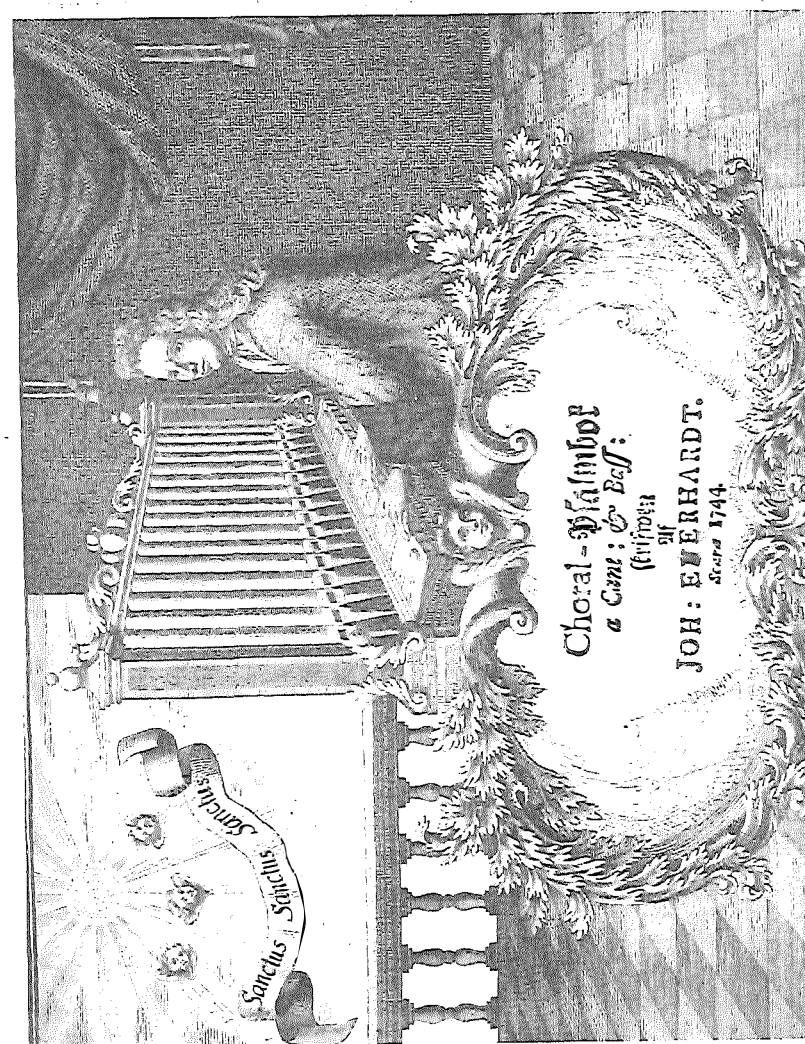
Eljest var det nog rätt vanligt, att skola och regemente arbetade i gott samförstånd. Miklin omtalar, hur han hjälpt ett regemente med musik: »Härförutan har jag 4 egne disciplar, som skola blifwa organister, utom de 4 st. jag nyss employerat til musicanter wid Södermanlands infant. regemente, där öfw. bar. v. Siegroth¹ uprättar et chor musikanter af 10 personer, näml. 3 hautboist., 2 waldth. 2 bassong. 2 clarinett. 1 trompet» (br. 17/5 72). Han får vidare tillfälle att tala därom, när Hülphers bett få vidare upplysningar om turkiska musiken:

»Förlåt, at jag så länge drögt beswara Hr Directeurs bref. Orsaken har dels varit mit wistande på landet, dels at jag ej kunnat lämna någon underrättelse om den Turkiske Musiquen. Alt hwad jag wet om den, är det, at redan i början af 1740-talet war den wid vissa regementen i Frankrike i fullt bruk, som öfwerste bar. v. Siegroth berättat mig; at instrumenterne äro mässingstalrikar, en mindre trumma och en större, som kallas schalin-trumma, inuti hwilken äro öfwer 30 klockor. Öfwerste Siegroth, som nu wid Sörmanlands infanterie skaffat sig genom mig ordinaire fäldt-musique af hautboister, waldthorn, 1 trompett, 2 bassons, 2 clarinettes, har äfwen nyl. i Stockholm köpt sig förenämnde janitscharinstrumenter, som kostade honom öfwer 60 plåtar» (br. 31/8 72).

Regementsmusiken hade med 1700-talets första årtionden fått allt starkare ställning och undanträngt såväl stadsmusikanterna som skolgossarna vid stadens offentliga och enskilda fester. I Stockholm var det Livgardets »hautboister» som fått rätten att biträda vid borgerskapets högtider. Organisterna ville visserligen genomdriva, att de ensamma skulle ha denna rätt, men militärmusiken var outhärlig och måste därför tålas. Betecknande är i detta hänseende en skrivelse från livgardet 18/7 1747:

»Hos E. K. Höghet fördrista wi, samtliga Gardes Hautboister oss i underdånighet att föredraga, huruledes wi ifrån långliga tider, såväl hos Borgerskapet som hos Adel och Ståndspersoner här i staden ägt den credit, att de vid bröllop och collationer samt andra sådana tillfällen oss alltid anlitat att betjena med musik, med hwilket vederbörande varit nöjda och wi till vår lilla inkomsts förbättring williga, men sedan Magistraten igenom publikation af 30 December 1745 förbjudit, det ingen af Borgerskapet vid 10 dalers silfvermynts vite, får tillita någon annan till musiks utförande än orgelnisten i församlingen, hafva ej allenast de, som åstunda musik den olägenhet att de intet få betjena sig af dem, som de hafva mesta förtroende till, utan ock wi lida alltför mycket uti vår lilla inkomst, der likwisst vid alla

¹ Överste Siegroth på Brunnby hörde till Miklins allra närmaste vänner, och M. var ofta hos honom och musicerade.

Titelbladet till J. Everhardts korallbok Skara 1744. Ms. i Mus. Museet, Stockholm.

solenna tillfällen wi måste betjene Magistraten och Borgerskapet, såväl uti kyrkotornen, som på äreportar, samt andra ställen med våra blåsinstrumenter, hvarvid ingen af organisterna kan oss assistera. Vid Borgarskapets mönstringar äro wi ock dem till tjenst, samt hjälpa organisterna i all kyrkomusik. Wi äro ock skyldiga att biträda klg. hofkapellet, så ofta vi blifva påkallade. Wil dessa och andra slika tillfällen njuta wi ingen eller mycket liten belöning för vårt besvär . . . som wi ej kunna begära det privilegium att allena få betjena Adel och Ståndspersoner, anhålla wi att härefter som härtill få betjena Borgerskapet.»

Överståthållaren gav även sin tillstyrkan d. 18/7, 1747.¹

Hülphers anför även (p. 200) resolutionen av 28/2 1749 om förbud för musik av obehöriga personer »för portar och fönster eller inom huset wid Nyårs- eller andre Högtidsfester, namns- och födelsedagar o. s. v.» Enligt beslutet gällde detta även »trumslagare och pipare wid the härstädes warande garnizoner, jemwäl ock andre särskilte personer, hwilka lärt sig at spela uppå hvarjehanda instrumenter». Detta förbud gäller således i första hand de under 1700-talet allt vanligare serenaderna.²

Om regementsmusiken blivt en oundgänglig faktor i den större stadens musikliv, fanns även en annan måhända lika nödvändig kontingent av musikutövare, nämligen amatörerna. Även denna hade först tillkommit med 1700-talet. Under 1600-talet funnos högst få enskilda utövare. Visserligen spelade man klaver och luta i hemmen men så gott som aldrig i ensemble. På kontinenten hade dock bildats slutna sällskap av privatpersoner, vilka tillsammans övade musik. Särskilt i universitetsstäderna voro dessa rätt vanliga. Studenterna fingo spela tillsammans med professorerna, och en del av universitetets ej exekverande lärare plägade då vara närvarande som åhörare. I Sverige omtalas sådant collegium musicum endast en gång, nämligen i Uppsala under Burmans tid på 1720-talet. Möjligen ha Rudbeck och Vallerius under 1600-talets sista årtionden haft något liknande, i det åtminstone några professorer medverkade vid studenternas övningar. I fullt utbildad form finnas dessa amateursällskap endast under Burman. I utlandet skämtas ofta över dessa musiksoaréers diletantmässiga prägel, och vi få ej tänka oss den

¹ Johnsen sätter den svenska regementsmusiken mycket högt. I brev 30/4 1772 skriver han: »Krigsmusiken i Sverige äger fördelaktigare ställning än någonsin utomlands. Regem. Tromp: och Pukare äga utom anseelige boställen flere förmoner. Således bör dennes högd nu för tid icke saknas.»

² Om reg.-mkn i Stockholm på 1700-talet se E. Hessler, Kungliga Svea Livgardes musikkår genom seklerna, Musikern 1926 nr 17.

Burmanska kretsen särskilt fackmannamässig.¹ Westbladh ger oss i Hülpherska korrespondensen en drastisk skildring av ett sådant möte:

»Wärterminen åhr 1726 om jag rätt mins, kanhända 1727, hölls hwarje onsdag eftermiddag et collegium musicum af professorer uti Upsala hos Hr Professor Burman, som war Director och satt wid Clavcymbalen. Här måste 3 studenter infinna sig til biträde. Jag blåste basson och hade på den ena sidan prof. Lars Arhenius med basviol och å andra prof. doctor Martin med basson. De övriga alla hade violer. En östgöte wid namn Duræus sadt emellan professorerne Hermanson och Frondin. En norrlänning wid namn Lochnæus, emellan prof. Elof Steuch och en hwars namn nu jag icke ihogkommer. Åhörare woro andra professorer såsom Ol. Rudbeck, Alstrin etc. För mine medspelare hade jag besvär at peka på hwar de woro, än för den ena, än den andra; de släpte så snart både not och tact.» (Br. dec. 71.)

Man märker tydligt, att det här ej var fråga om de vanliga akademiska musikövningarna. Studenterna äro tillfälliga medverkande, professorerna huvudsaken — alldeles som de kontinentala collegia musica. Westbladh tillägger sedan litet om de medverkande: akademiräntmästare Frondin hade en Stainerviolin, som han köpt av Pape; »doctor Alstrin, i Leksand warande, har jag hört spela på clavier, käckt nog; ärkebiskopen dr. Troilius hade qwicka fingrar på clavier, som jag hört, i hwad han kunde spela, dock desse icke i concert duglige».

Ett utmärkande drag för musiker som amatörer på den tiden var att de kunde spela flera instrument. Miklin meddelar (br. 16/2 72): »Roman kunde äfwen sjelf tractera alla instrument och componera för alla slag . . . Härvid förekommer mig en reflexion: de gamle, såsom Roman, Pape, Engelhardt, Zellbell och alla, som lärdd musiken på tyska facon, kunde tractera nästan alla instrument; utwalde dock et til hufwudinstrument; men wid slutet af K. Fredriks regering och sedermera har den principen blifwit alt mer och mer etablerad at wälja et enda instrument för at derpå winna så mycket större perfection: detta oakttat känner jag icke något enda ämne, som liknar sig at blifwa en Roman på et instrument.»

Amatörerna följde musikernas exempel och lärde sig flera. Westbladh säger (br. 29/1 72): »Mit mästa war då at spela basson och hade besynnerlig applause derwid; men räknade min tid icke så uth, at

¹ Över Collegia musica i Centraleuropa är litt. rätt omfångsrik. Bland källor kunna särskilt nämnas: A. Schering, Musikgeschichte Leipzigs (II, 1926); K. Nef, Die Collegia musica in der deutschen Schweiz (Lpzg 1897); H. Bloesch, Die Bernische Musikgesellschaft (Bern 1915).

exellera i claver eller andra instrumenter, emedan mine föräldrar dömt mig til prest.» Litet mer tid fick prof. Sv. Hof att öva sig, fast han erkänner sin ringa färdighet: »Jag hade trodt, at K. Bror skolat wilja nämna mig ibland vår tids lärda musici: men jag kan det så mycket mindre af K. Bror, wid nogare eftersinnande, fordra, som min lärdom är mycket medelmåttig, och jag äger liten insigt i musiken, ehuru jag idkat denna konsten mera än jag bordt och mig nyttigt warit, helst som jag spelat icke allenast på oboe, basson, flute douce och något litet clavér; utan ock, samt det förnämligast, på violin och flauto traverso; men gjort i konsten ringa framsteg, i brist af et rätt musikaliskt naturell.»¹

Skillnaden mellan yrkesmusikern och amatören utjämnades även därigenom, att musikerna skaffade sig sidoinkomster genom sysselsättning utanför yrket. Miklin skriver (br. ¹⁷/₅ 72): »Utom den här nämnde Fr. H. Meijer war i min tid wid capellet en berömd violinist Meijer, som war tillika tabaks-fabriqueur; äfwen en Meijer, organist i Riddarholmskyrkan och bokhållare i banquen, på samma sätt som Lotscher är organist i Maria och bokhållare i bank. Denne är ganska snäll claverist.»

Ensemblespel blev allt vanligare även i hemmen. Särskilt samlade adelsmännen gärna musiker till sina herregårdar. Miklin dröjer särskilt vid greve Adam Horn på Fogelvik, »som sjelf är ej mindre musicus än målare, kallade härwarande rect. schol. mag:r Eric Duræus, käck musicus, til kyrkoherde i Tryserum och Hannäs 1759, mag:r Atterbom² til capellan 1769 och mag:r Regnér til hofpräst på Fogelvik 1772, bäge mina disciplar; allt för musikens skull».

Denna iver att samla musiker omkring sig hade de flesta adelsmän på den tiden ej blott i Sverige utan även i utlandet. Särskilt var det ämbetsmännen »i collegierna» som visade lust att spela med i orkester och kammarmusik. Romans ofta citerade yttrande till Miklin 1751 (br. ¹⁶/₂ 72) är betecknande för denna nya musikglädje: »Jag ser med hjärtlig fågnad denna vakra konstens tilväxt: då jag 1720 upförde kröningsmusiken woro wi allenast 20 musici och knapt

¹ Agrell omtalas såsom studentkamrat till Hof av Miklin (br. ¹⁸/₂ 1772): »Agrell, ostrogoth. har gifwit ut många Claversaker och hela concerter tryckta; han dog för et par år sedan. At prof. Hof och han bodt i en gård i Upsala och warit goda wänner, är icke mycket interessant för allmenheten.» Om Agrell nämnes för övrigt mycket litet i korrespondensen, endast att man borde taga reda på vad som funnes att inhämta om honom i utlandet.

² Denne Nils Daniel Atterbom blev komminister i Tryserum 1771 (kyrkoh. 1788). Hans bror Gabriel A. blev fader till skalden Per Dan. Am. A. Se Odén, Östgötars minne nr 3188 och 4272; A. Setterdal, Östg. nat. i Lund p. 281.

någon fans i collegierne som kunde biträda utan måste förskrifwa från gymnasier; men nu äro vi långt öfwer 100:de och alla inom Stockholm.» Dessa »hundra musiker» får naturligtvis ej tolkas så, att hovkapellet stigit till detta antal, utan endast att en hovkapellmästare kunde räkna med hjälp från skickliga amatörer »i collegierna» d. v. s. bland ämbetsmännen. Amatörerna nöjde sig snart ej med att blott få vara med bland yrkesmusikerna. De ville ha sina egna konserter eller slutna musikövningar och bildade därför sällskap eller föreningar. Det är betecknande för tiden med dess skarpa skillnad i samhällsklasser, att man uteslöt alla icke-adelsmän ur kretsen. I Wien ville man på Mozarts tid ha hjälp i amatörorkestern av en adelsman men skyndade sig att bedyra, att han skulle komma att behandlas med all den aktning hans rang fordrade. Ett annat förbehåll man även gjorde var att ingen yrkesmusiker fick vara med. En dirigent behövde man, och denne valdes givetvis bland de mera framstående musikerna, men i övrigt var kretsen fullt slutet. Besökande främlingar, även ofrälse, fingo gärna vara åhörare, men av de hemmavarande hade ingen rättighet att begära inträde. Det berömdaste av alla sådana adelsmusiksällskap i Europa var det s. k. »Augartenkonserterna» i Wien, som hade själva Mozart till ledare. Redan tiden på dagen för övningarna var en garanti för att inga profana skulle komma. Övningarna ägde nämligen rum kl. 6 på morgonen. Ett annat vida äldre men med samma typiska inställning var Berlinsällskapet på 1750-talet (»Die musikübende Gesellschaft»). Alla de tyska småhoven hade för övrigt liknande.

Sverige fick till sist sitt i de s. k. Cavalierskonserterna med uteslutande adliga amatörer som medverkande och Zellbell som ensam yrkesmusiker och ledare. Miklin ser med stolthet, att de flesta äro östgötar och hans lärjungar. Nästan alla tillhöra »collegierna».

Det har alltid varit en särskild fröjd för alla amatörer att meddela sitt vetande i konsten, och det var ju också fullt naturligt att om en sekundstämma fattades, primspelaren åtog sig att öva upp en kamrat därför. Men drömmen om en undervisningsanstalt för orkesmusiker är alltid oskiljaktlig från ett amatorsällskap, åtminstone var det så på 1700-talet. Från kontinentens sällskap omtalas flera sådana försök, som dock aldrig kommo över önskemålens ram. Att det i Sverige gick längre, berodde väl mest på det stöd Gustaf III gav, om han än tog alldeles miste på avsikten. Hur akademien i början var tänkt, framgår otvetydigt av ett folioark inlagt i akademiens första handlingar. Allt är avsett som en läroanstalt för orkesmusiker, och lärarna äro medlemmar i kavaljerskonserterna, följ-

aktligen alla amatörer. Även framskyntar den grundtanken, att musikerna ej skola vara aktivt med. Det är således samma idé som framgick ur adelsmusikssällskapen i Wien och som ledde till skapandet av »Gesellschaft der Musikfreunde», en institution av samma slag som den svenska Musikaliska akademien, och sannolikt grundad efter vårt mönster.¹

Akademiens tillblivelse var även en händelse som musikerna långt ifrån hälsade med glädje. Man fick ej vara med och hyste för övrigt intet förtroende för Zellbell, som väl hade titeln hovkapellmästare men i övrigt stod hovkapellet alldeles fjärran. Miklin ger ständigt uttryck för sin ovilja och skepsis rörande akademien framtid. Johnsen, som ej direkt blev förbigången, står även tämligen apatisk mot institutionen, något som bl. a. framgår av följande skrivelse till Hülphers (br. ¹⁶/₃ 72):

»Om musik-akademien som ännu är bara uti lindan berättar (jag) endast: At denne inrättningen Z(ellbell)-upphöjandet allenast tyckes hafwa till ögonmärket. Ledamöter äro: Patr. Ahlströmer, adv.-fisc. Fagott, Waltinsson, Vinge, Olin, Lallin m. m. Jag har äfwen äran at wara ledamot, äfwen det är mera praktisk än teoretisk. Tiden utwisar alt, men kom hr Directeurs wärck fram, så få desse herrar och allmänheten mer kunskap om min insigt. För öfrigt äga cawallier-conc: ledamöter en annan inrättning wida skildt ifrån den förra, under namn af Utile dulci. Öfwer desse inrättningar tänker jag: musiken äger så wäl Dis- som Consonantier, äro de wäl blandade, så är det till gagns.»

Johnsens erinran om välbehövligheten av ökade musikkunskaper genom Hülphers' bok är tämligen säkert riktad mot akademien och dess alltför framträdande amatörmässighet. Då Hülphers' meddelare alla stå utanför kretsen av Utile dulci eller kavaljerskonserterna, alltså även akademien, äro uppgifterna om akademien både få och mestadels intetsägande. Zellbell kan ej räknas med, så mycket mer som de få brev, som finnas från honom, äro mycket kyliga och avisande. Det är väl även denna inställning som gör, att akademien själv visar så ringa håg att taga befattning med Hülphers. Akademiens av preses undertecknade officiella skrivelse börjar med en lång ursäkt för dröjsmålet med svaret. Man har haft så många andra — och viktigare — saker att behandla och ej fått tid att svara.

¹ Stiftaren av Ges. d. Mkfr., Joseph Sonnleithner, var vid 1700-talets slut i Stockholm, där han mottogs i Mus. Akad. och tills. m. Akad:s preses, A. F. Sköldebrand, sommaren 1799 företog en resa till Lappland. Sedan finner man honom i Wien livligt sysselsatt med förarbetena (korr. därom med lexikografen Gerber). De stadgar sällskapet till sist fick 1812 visa starkt släktskap med motsvarande svenska.

Miklin äger eljest väl reda på akademiledamöterna och deras musikaliska kunskaper. En obekant Stockholmsmeddelare värdesätter dem redan innan akademien officiellt börjat sin verksamhet.¹

»Att nämna af amatörer andra ärade, som endera skaffat sig tillräcklig theorie uti musicaliska kunskapen eller ock känna composition, äfwen de som kunna sjelfwa diregera sitt instrument, men ej, som ofta händer, att instrumentet diregerar dem; sådana, säger jag, äro hos oss ganska få; tror ock wara onödige att nämna andra flere, än de som äro redan kände och är kände af Kl. Mus. Akademien. Desse äro: general Höpken, känd som componist, och öfverste Quanten, känd som fleutraverist, samt commerserådet Alströmer, känd för större theoreticus än practicus, dock tracterar han flere instrumenter med mer än ordinär färdighet, riksrådet Horn och general Wrangel, spelar artigt violin begge, dock den senare med mera vitesse, torde för deras innehafwande caractere kunna nämnas, men alla andra, såsom Cherlin, Brussell, Wellander, Muller, Brolin, Schönfelt etc. äro dels nybegynnare, dels känna för litet musiquen att kunna nämnas; ty om så vore, skulle jag kunna upräkna några 20 sådana musici, som alla torde ega, kanske, mera insigt än dessa.»

Den allmänna förtjusningen över musik delades ej blott av adeln utan även av furstarna. Måhända var härvid Fredrik II:s exempel av viss betydelse. Så som preussiske konungen gjorde vid sitt hov, så ville alla andra handla, och i Tyskland idkade så gott som alla småfurstarna och deras furstinnor musik själv. Att man i Sverige följde den preussiske konungens exempel var väl mindre att undra på, då Fredrik II:s högt älskade syster Lovisa Ulrika var Sveriges drottning. Även konungen Adolf Fredrik var själv stor musiken-tusiast. Johnsen berättar med viss stolthet, hur han undervisat majestätarna: »(De hade) så stor lust och insigt uti musiken, at de sjelwa a:o 1753 uti december månad befalte dåwarande Hof-musicus Johnsen till handledande uti gen:bas, hwaruti hennes Maj:t Drottningen innan trenne månaders tid så perfectionerades, at prima vista accompagnera alla förekommande gen.-basstycken; således uppfördes i början af H. K. M:s regering dageligen stora concerter wid Kongl. Hofvet uti stora galleriet, då D. M. sielwe tåktes deltaga, Konungen medelst accompagnering på violoncell och Drottningen på Clawcymbal.»² Angående hovets musiker i övrigt har Hülphers i sin tryckta bok meddelat det mesta som Miklin haft att säga om »sin tid». Då emellertid i privata brev ofta betydligt friare omdömen fallas och även utförligare uppgifter lämnas, än som lämpligen kun-

¹ Finnes inlagt efter Miklins brev ²¹/₆ 1771.

² Jfr tr. boken p. 111.

de anföras i tryck om då ännu levande personer, kan det måhända vara skäl att direkt citera ett särskilt fylligt brev i detta ämne. Naturligtvis saknas ej Miklins båda käpphåstar: Zellbellkritik och Weströmsberöm (br. ¹⁷/₅, 72):

»Tack för communication af Zellbells betydande yttrande. Dess utlåtande om Weström är så ogrundat som confust, så framt han ej räknar på Weströms affecter och gester då något swårt förekommer i en violin-solo. Utom den här nämde F. H. Meijer war i min tid wid capellet en berömd violinist Meyer, som war tillika tobaks-fabriqueur; äfwen en Meijer, organist i Riddarholmskyrkan och bokhållare i banken, på samma sätt som Lotscher är organist i Maria och bokhållare i bank. Denne är ganska snäll Claverist. När Roman första gången kom hem, förstod han composition, hwilket ses af dess år 1727 tryckte Violin-Solo, VI sonat., om hwilken unge Zellbell då behagade tala försmädligt, och det war orsaken, hwarför han aldrig kommit in i Kongl. capellet som tjänstgörande. Den nämnde Zeliger, war nuwarande Zeligers fader, bäge org:n och klockspelare i Tyska kyrkan. Skulle en Gutenschwager och Schernicow nämnas, som woro rätt oskadeliga tyskar men passabla 2:e violin spelare, så kunde man räkna up et tjog bättre, såsom den kände bassong-spelare Bülow och Zander, de kække trompettarna Beritz och Fredric etc. etc. Hwad är det icke för skada, at Zellbell ej mins namnen på sina 10 tyska hautboister? Männe det ej wore wärdigt at äfwen nämna några snabba sångerskor? som t. ex. mad:lle Witt, ordinaire sångerska wid hofwet, som sjöng solo wid kongl:a bisättningen, begrafningen och kröningen 1751, hade en angenäm och täck röst; madame Woerster, som sjöng wid samma tilfällen, och en madame Keyser med sin son, och woro införskrifne till kröningen från Hamburg, italienskorne mamsellerne Gallioti och Beccaroni som af K. Ad. Fr. och Lov. Ulr. hade 10 000 drs lön, woro för, som jag wet, och äfwen hörde dem, åren 1761 och 62. Under samma tid war stormästaren att sjunga Croze här, som hade 15 000 dr och en castrat, hwars namn jag ej heller minns, som hade äfwen 10 000 dr. Jag har glömt nämna en Witt, fader til förenämnde mamsel Witt och kongl. secreteraren Witt; gubben war directeur wid kongl. capellet under Romans frånwaro i k. Fredric I:s tid, med hwilken högstbete konung ofta hade sin ro och pusslustigt uptog. Jag har ej heller funnit den namkunnige Esser wara nämnd, som hade et så magnifict genie och haft knapt sin like här i Sverige at spela violin men ehuru instrumentet ej dirigerade honom, utan han handterade det en bagatelle, med en förundranswärd färdighet och hade fertilt genie, at han sållan följde texten, utan embellerade alt hwad han spelte af andras bäst uttänkte saker; informerade äfwen riksr. gref Horn, general Wrangel med oändl. många flere; inventerade tärningar med noter på, hwilka ehuru de kastades, kunde man componera menuetter därpå. För et par sådana gaf de Geer på Finspong 600 dr.¹ Detta oaktat fant han

¹ Dylika tärningsspel voro mycket vanliga under andra hälften av 1700-talet. J. Ph. Kirnberger tycks ha varit den förste. Han utgav 1757: »Der allezeit fertige

dock icke nåd för Zellbells ögon, emedan han ej båkade sig nog djupt för honom. Esser har componerat 18 sonater för soloviolin, som jag har och äro ganska vackra.¹ Män en sådan Phoenix ej förtjänar sit rum så wäl som en Gutenschwager och Schernikow, hwilka ej hafwa lyst eller wisat något i någon enda del i musik. wetenskapen. Än en Perichon, som nu är i Wismar, war ordin. concertmästare i min tid. En grefwe Callenberg, som nu äfwen rest ifrån Stockholm, där han någon tid wistats och låtit höra sig solo på clavicin under concerterne på Riddarhuset, har af connoiseurur wunnit allmän approbation för sin goda smak och fermeté, hwaruti han skall surpasserat Zellbell; dock icke warit så lycklig och wunnit annat omdöme af Zellbell, än at han totar til.»

Till detta kan läggas ur ett föregående brev (¹⁶/₂, 72):

»Här skulle med större skäl nämnas Henr. Philip Johnsen, som inkom med K. Adolph Fredric såsom hans hofmusicus och nu är organist i S:t Clara, hwilken år 1753 utgaf 24 Oder, stuckne i koppar och dedic. til drot. Lov. Ulr. Desse äro ej konstige och wunno ej särdeles applause; men äro dock regelbundet satte och artige för begynnare. Nu arbetar Johnsen på et artigt werk i composition m. m. som han ärnar utgifwa. Johnsen har mera läst i Musik än unge Zellbell, är äfwen så ferm at practicera som han, men den senares smak är bättre. Uti en raccolta musicale tryckt i Amsterdam har jag sedt utlänningar hedra Johnsen och inryckt af dess claversonater . . . För Roman war en Hurlebusch kapellmästare. Jag har et wackert, grundeligt satt, fast nog swårt musikaliskt werk i 2 delar för claver i stor regal 4:to i koppar wäl stuckit i Hamburg, dedicerat til kon. Fredrik I med denna titel: Compositione musicali per il cembalo divisi in due parti, di

Polonoisen- und Menuettencomponist» (ex. i. M. Ak:s bibl.). Mus. Mus. Kphn (Nr 630) har ett motsvarande »Musikalisches Würfelspiel»: »komponiert und zusammengestellt von dem Kgl. Kapellmeister Fr. Rung, nach einer Idee, die Mozart zugeschrieben wird.» M. M. Sthlm äger en motsvarande kortlek. Kirnberger utgav 1783: »Methode Sonaten aus'm Ermel zu schüddeln».

¹ Om Esser se Hennerbergs citat ur Hallardts lexikon Sv. T. f. Mkf. 1929 p. 117 f. Hårtill kan läggas Forkels Almanach 1784 p. 68: »Esser, ehemals in Hessischen Diensten zu Cassel, nun aber schon seit vielen Jahren an keinem bestimmten Orte. Ein Violinconcert in D dur Paris» (Alm. 1789 p. 73 tillägger blott: »Esser, geb. zu Aachen»). Burney omnämner i sin Mus. Reise III p. 240 under Amsterdam 1772: »Raimondi und Herr Esser sind seit Locatellis Tode hier die besten Violinisten gewesen». Om E. i Kassel heter det hos Lynker, Das Theater in Kassel (Kassel 1886, p. 292 f): »Zwei Concertmeister Heuzé und Esser, denen sämtlich diese nicht drückend zu werden schienen, denn Alle verwendeten einen grossen Theil ihrer Zeit mit mehr oder weniger Beruf, auf Compositionsversuche». C. F. Pohl (Haydn II p. 140) omnämner E. bland mera betydande konserterande violinister i Wien 1780. Om E. och svenska folkmusiken se »Svenska låtar».

corrado Federigo Hurlebusch, Maestro di capella di sua maesta re di Svezia; men utan årtal, så at jag ej wet om han varit kapellmäst. i K. Carl XII:s tid tillika allenast hos k. Fredrik.¹

IV.

Ett utmärkande drag för Frihetstiden är dess skarpa blick för de praktiska vetenskaperna och särskilt »mekaniken». Av musikens grenar var det speciellt instrumentfabrikationen. Att amatörerna visade livligt intresse härför är mindre att undra på, då de ju spelade så många instrument. Att finna på något nytt i instrumentväg var ett omtyckt liebhaber. Även ville alla amatörer gärna försöka bygga sina instrument själva. Instrumentmakarna föregingo med gott exempel och utbjödo i marknaden ständigt nya förbättringar eller alldeles nya typer. De mesta av dessa tillhörde klaver- eller orgelinstrumenten men även nyuppfinningar gjordes inom andra klangredskap. Det uppstod särskilda uppfinnargenier, vilkas hela diktan och traktan var att förbättra instrument eller bygga de vanliga i förenklad konstruktion. Tyskland var synnerligen rikt på sådana, men Sverige var ej heller fattigt på dylika nykonstruktörer. Hülphers fick naturligtvis främst underrättelser om dessa, då ju hans bok särskilt gällde instrument. Två av dem synas ha varit mer än vanligt idérika: prosten Brelm och komminister Svante Niclas Brodin i Karbenning. Den förre reste flera gånger till utlandet och studerade nyuppfinningar inom klaverfabrikationen. På klavikordets område gjorde han försök med nya anslagsstift av ben och byggde instrument med å båda sidor klingande strängar efter Silbermanns clavecin d'amour-typ, vilken genom David Kellner 1728

¹ Om Hurlebuschs vistelse i Sverige kan hänvisas till Matthesons Crit. musica I: 4 p. 319 (Jan. 1723), där följ. medd. från Wolfenbüttel finnes intaget: »Der jüngere Herr Hurlebusch, so sich mit seiner fürtrefflichen Composition, sonderlich im Kammer- und Theatral-Stylo, sehr distinguiret, und grosse solidité in Musica practica besitzet, hat itzo vocation nach Schweden von dem Herrn Hof-Marschall Düben erhalten, vors erste als Kammer-Musicus, in Dienste zu treten; wobey er die erste Orgel in Stockholm haben soll. Er wird demnach ohne Verzug dahin abreisen, des Vertrauens, dass der schwedische Hof, wenn er ihn erst recht kennen werde, schon ein mehrers seinentwegen thun dürffte. Sonst stehet sein Sinn nach Engelland, wie er denn deshalb eine italienische Opera componiret, damit er seine Arbeit gleich produciren könne.» Om H. se vidare Allm. mklex. (Norlind; 2. uppl.). I Sverige stannade han 2½ år. 1726 var han i Bayreuth. Se även Hallardts lexikon (Ms. Mus. Ak.). Mattheson har även utförlig biografi i »Ehrenpforte».

blev bekant i Sverige. Inom clavicitherium-typen eller den upp- rättstående Clavicymbalen byggde han en flygel med många förändringar. Det är denna, som överlämnades till vetenskapsakademien, beskrevs i handlingarna 1741 och bevarades på modellkammaren. Akademiens sekreterare Pehr Wargentin gör Hülphers uppmärksam på det märkliga instrumentet men utan resultat. En kritik över Brelms typer infördes i Vetenskapsakademiens Handlingar först på 1760-talet (1761) efter Brelms död.¹ Brodin är mindre känd. Han innehade en blygsam plats som hjälppräst åt sin far, Pehr Brodin, komminister i Karbenning, Västerås stift. Om denne heter det hos Munckzell: »han eger ett muntert sinne och mycken förmåga, brukar icke glasögon och läser t. o. m. grekiska, lagar vägg- och böxsäcksuhr, rider nog svåra skogsvägar». Sonen Svante Niclas synes ha ärfat sin faders mekaniska anlag och byggde en stålstavs-harmonika, som utförligt beskrives av honom själv i korrespondensen. Därjämte förfärdigade han en orgel för Karbenning och bad Hülphers köpa en orgel till, som han byggt. Hülphers fullgjorde sitt uppdrag så, att han överlämnade orgeln till sin egen församlingskyrka vid Fredriksberg — Säfsnäs. Om han även köpt hans metallofon, varom denne ivrigt bad, förmåles ej.

En mängd andra nyuppfinningar omtalas. Ett intressant försök var orgelbyggare Söderströms sträckklaver efter »Nürnbergers Geigenwerk» hos Prætorius som mönster. Denna på 1760-talet byggda flygel inlämnades även till Vetenskapsakademien, som uppställde den på modellkammaren liksom Brelms flygel. Just vid tiden för Hülphers' bok voro dylika »Bogenklaviere» mycket moderna, åtminstone bland klaveruppfinnarna.² Ett annat försök, som sysselsatte många då, var den s. k. kromatiska klaviaturen med lika avstånd mellan alla heltoner (d. v. s. c d e f g a b, ovan tangenter, de andra undertangenter).³ I Sverige blev det prosten Westblad i Orsa, som upptog idén efter Ziegler och Mattheson. Han gör detta anonymt i Lärda Tidningar 1762 och får skarp kritik för sitt förslag. I brev till Hülphers 5/3 72 yttrar han med viss betänksamhet: »At jag blifwer nämnd för min dissertation de Triade Harmonica kan icke nekas, emedan det är publice bekant. Men hwad frågan om

¹ Om Brelm se Svensk biogr. lexikon; jfr även Hülphers' tryckta bok p. 81 och Norlind, Allm. mklex. 2. uppl.

² Om dessa se C. Sachs, Real-Lexikon der Mkinstr. (Berlin 1913) p. 360 Art. »Streichklavier». Där nämnes även Söderströms instrument (»vor 1800»).

³ Se bl. a. Sachs Lex. p. 81 art. »Chromatische Klaviatur» (litt. där dock föga uttömmande). Sachs nämner J. G. G. Hübsch 1764 som den förste (antagligen efter Adlung som källa).

claverets lägesändring angår, har jag bäst icke vara upptäckt, mer än för några wänner. Om Herr Directeuren dock tycker, må jag såsom uphofsman dertil nu nämnas. Kommer vidare critique, swarar jag icke derpå; utan allenast, at en svensk den frågan upväckt och låter andra den desiderera, och at förekomma någon utlänning, som torde wilja hafwa beröm deraf.»

Westbladh synes i början ha varit mycket förtjust över sin uppfinning och slutar sin första artikel (4/2 1762 nr 10): »Nu, Herrar Musici och Claverister! utlåten Eder i detta mål. Så mycket har jag funnit för claverets läge på detta sätt, at om jag hade enwälds wälde öfwer Musiken, skulle alla orgwerks Claver, inom trenne år, hafwa detta läge.»¹ Ehuru Westbladh först 1762 offentliggjorde fördelarna med sin uppfinning, uppger han, att han konstruerat sitt nya klaver 30 år innan (så snart Matth:s Mus. Patriot för 1728 kom komplett i hans händer).

Ett nytt instrument, som just under förarbetena till Hülphers bok började bli bekant, var klarinetten. Miklin är här som alltid den påpassligaste meddelaren (31/8 72):

»Clarinetter tror jag ej varit länge i Sverige än sedan 1762 el. 3.² Första gången hörde jag dem i Malmö 1766, de större, som i Paris brukas i concert, låt oändligt bättre, än de samma clarinetter, som brukas wid regimenterna; ty de skrika icke så; men de större äro sköna, i anseende därtill at man så commod kan bruka forte och piano samt den grofwa chalumeau-ton. De hafwa flere långa mässingsklaffar för bägge händer. Röret är ej som på hautbois; utan öfwer den aflånga öppningen lägges och inskjutes et tunt, platt bredt rör, som alltid sitter fast, hwilket löst tryckes med läpparne, men aldrig får röras med tungan, utan måste man liksom flåsa fram wädet; är dock icke

¹ I Lärda Tidn. 1762 4/3 Nr. 18 svarar en efter att ha nedgjort förslaget: »Det är därföre en lycka för detta sköna och fullkomliga instrumentet, att Min Herre, ej efter sin nog hastiga utlåtelse, äger enwälds-wälde öfwer Musiken, och får förstöra alla claver.» W. svarar i Nr. 20 (1762 11/3): »I öfrigt hoppas jag, at proposition om claverets läges ändring, skal winna bifall, såsom det ock redan är förklaradt af en wän, som jämte praxis äfwen har theoretisk kunskap i musiken.» Johnsen svarar (och angriper) med hela lärdomsapparaten i nr 33 och 34. W. tager upp frågan och genmåler till Johnsens argument i Dagl. Alleh. 1768 Nr. 191, 192 o. 193. I övrigt försvarar W. sitt förslag även i Stockholms Veckoblad 1762 nr 30. Striden är intressant ej minst ur den synpunkten, att den visar, hur grundligt man trängt in i musikteoriens helgedom.

² Jag har förut uttalat som en förmodan, att klarinetter redan på 1750-talet voro i bruk. Jag stödde mig därvid på Hülphers not p. 103, att Fersen var den förste. Jag förmodade nämligen, att F. endast ett år varit öfverste för livgardet och sedan omedelbart avancerat. Han synes emellertid ha kvarstått med andra sidoämbeten in på 1760-talet.

tung- eller hårdspelt. Bästa och säkraste underrättelsen härom kan Hr Direct. få i Stockholm.»

Folkinstrumenten bli naturligtvis alltid föremål för uppmärksamhet, då ju Hülphers' meddelare mestadels hade sin verksamhet på landsbygden. Om nyckelharpan talas högst litet, men Westbladh gör åtminstone en liten anmärkning i ämnet (5/3 72): »En bokhållare, som varit wid Bäcka wid namn Garnei och nyligen är förordnad til länsman i Älfdalen, har et instrument som han spelar på, likt en nyckelgiga. Är någon olikhet skall den vidare blifwa bekant, när jag nu råkar honom, och nogare får skåda instrumentet.» Hülphers tyckes med anledning av nyckelharpan förekomst tämligen sporadiskt i bygderna ha utfrågat sina vänner om detta instrument. Sven Hof svarar för Västergötland — åtminstone Skarabygden: »Nyckelgiga är här i orten obruklig.» Angående ett annat folkinstrument, som nu är utdött i Sverige, långspelet, motsvarigheten till norr-männens langleik, har Hof litet mer att meddela:

»Det i mitt förre bref omförmälte bond-instrumentet Långspel är icke någon nyckelharpa eller lyra, utan det består af en wid pass sex qwarter lång liudbotten och halfannat qwarter bred, hwarpå en mäs-singssträng är updragen med underliggande tangenter af tjäck ståls-tråd 16 eller 18 til antalet. Wid bemälte sträng gå tre lösa strängar, stämde ungefärligen i terts, qvint och octav, allenast til at brumma, när man med fingret knäpper på den förstnämnde, som gifwer de rätta toner af det stycke som man spelar. I min ungdom såg och hörde jag många sådana instrumenter hos bönderna, som tyckte, at det war ett förträffligt spel. Men nu är det ganska sällsynt, sedan hos gemene man violiner mera kommit i bruk och tycke, som de ock nu endast nyttjas wid dess bröllop.»

Miklin som acklimatiserad östgöte vill naturligtvis ha ett ord med i laget, då det gäller västgötainstrument och anmärker (br. 16/2 72): »Hwad Hr Prof. Hof säger om västgötabönders långspel, som en del kalla harpa, kan äfwen sägas om östgöt. Men sådant med flera dylika P. Hofs anmärkn. äro minutier och föga värda at nämnas.»

På orgelns område voro de allra flesta nyuppfinnarna bland de icke professionella. En av de främsta kännarna nämner Miklin: kyrkoherde mag:r Schult i Kristianstad (maj 72): »S. spelar flere instrument, har läst öfwer 20 auctorer i musik och sjelf skrifvit åtskilligt, som jag har.» Christian Lundell i Kristianstad meddelar vidare om denne man (11/5 69):

»Härjämte följa de underrättelser, hwilka kyrckjoherden i Nosaby och stadscomminister härstädes mag:r Lars Schult mig meddelat om

Christianstad, Lund och Helsingborgs orgelwärc. Communicanten är god musicus och lägger wiga händer wid orgel; och sätter jag så mycket snarare tro till dess upgift, som han sjelf hade ämnat i denna wettenskapen åtskilligt, igenom tryck, kunnogt göra. Han bad mig berätta Herr Directeuren, det han utarbetat en piece, så lydande: En förständig Organist, som förstår rätt kjenna, pröfwa, spela och wårda en god orgel eller Nödig underrättelse at kunna wäl förstå en organist sösla, af de bäste och nyaste auctorer sammandragen och af egen ärfarenhet pröfwad. Werket utgjör 10 arck in 4:to; är ock nögd, effter accord, hwarom Herr Directeuren med honom kan correspondera, utlämna det samma i manuskript.»

Dylika beskrivningar om orgeln voro tämligen vanliga vid den tiden. Miklins arbeten ha redan omnämnts, likaså Everhardts. Johnsens arbete är det enda som trycktes, tack vare Hülphers. Björkman i Kalmar skrev en bok om organisters tillsättning, och Zellbell d. ä. tog upp den gamla frågan om stämningen i sin bok »Temperatura tonorum» 1740, som emellertid Miklin förklarar vara urusel. Själv behandlar Miklin ämnet i sina anmärkningar till Johnsens Orgverksbeskrivning (p. 320). En närstående fråga, som i utlandet ofta debatterades, var dubbla halvtoner för alla eller några övertangenter. Hülphers tager ej upp denna fråga till behandling men lämnar dock uppgifter om åtminstone två orglar som försetts med några deltoner. Om Storkyrkans orgel i Stockholm heter det: »Af Semitoner äro någre halfwerade såsom gis och b utom det fina, äfwen alla dis» (p. 202). Detta får väl tolkas så, att i alla oktaverna var diss delad, samt giss och b i alla utom högsta oktaven. Om den av prosten J. Rudberus på 1680-talet byggda orgeln i Lidköping heter det: »I början woro här super diss och giss men blefwo sedan borttagne.» Detta torde vara ett andra exempel på »kvartston»-skala i miniatyr i Sverige. Sådana orglar äro eljest mycket sällsynta på kontinenten. Något vanligare voro klaveren med dylika deltoner.¹

Dr. Schult i Kristianstad var ej den ende prästmannen som ägnat sig på lediga stunder åt orgelbyggeri. Berömdast är väl Jonas Rudberus under andra hälften av 1600-talet, som byggde praktorglar i Lyrestad och Lidköping samt måhända några till (Mariestad, Varnhem, Karlstad). Hülphers nämner även andra präster, som pastor Sam. Bjurbeck i Ljusnarsberg (positiv 1693; p. 180) och kyrkoherde Carl F. Hjortsberg (flera i Halland; p. 192). Brodin i Karbenning har redan nämnts. Av lärare kan nämnas lektor Jonas Hielm i Växiö, som byggt flera orglar åt församlingskyrkor på 1730- och

¹ Om orglar och klaver med deltoner se: W. Dupont, Geschichte der mus. Temperatur (Kassel 1935).

50-talet (p. 187). En borgmästare i Skenninge Per Jonsson hade på 1630-talet byggt en orgel (p. 180). Att rådmän byggt orglar var ju mindre märkvärdigt, då mycket väl en yrkesorgelbyggare vid sidan om kunde ha en dylik förtroendepost. Ej heller bör det förvåna, att organister själva sysslade med orgelkonstruktioner. Den namnkunnigaste av dessa var väl Everhardt, dir. mus. vid läroverket och domkyrkoorganist i Skara. I sin självbiografi till Hülphers nämner han härom: »Fattade i min ungdom, under studiernas frequenterande, lust för orgelbyggeriet; reste till Uppsala 1741; blef director musices 1742 vid Skara gymnasium; men begynte ej förr än år 1761 efter då erhållet privilegium at idka denna wettenskap, hwarefter jag har bygt förenämnde wärk. Skall dock på 18 året giort ett litet positif af 5 stäm: 3 octaver» (Föl.-bdt: Skara).

Mera betänkligt var det väl, att även hantverkare slog sig på dylik sidosysselsättning, såsom: bryggare, skeppsbyggare, smeder och vagnmakare. På grund av denna starkt framträdande dilettantism inom yrket utfärdade riksdagen särskild bestämmelse om yrkesutövning 1757: »Enligt samma 1757 års resol. borde orgbyggare examineras i Kongl. Wet. Academien, som ock der öfwer skulle lemna wittnesbörd innan tillstånd erhöllts at bygga nya werk, hwilka Privilegier Kongl. Commerce Collegium sedan efter omständigheterna utfärdat» (p. 195).

En dylik examen skedde i närvaro av representanter för såväl vetenskapsakademien som kommerskollegium och omfattade såväl orgel- som klaverbyggeri. En sådan privilegierad orgelbyggare har utförligt meddelat om sin examen, som ägt rum i Stockholm före dessa bestämmelser. Gust. Gabr. Wolthersson i Glimåkra skriver d. 26/6 1770:

»Dett år 1752, är denna orgel af mig undertecknad bygd, som 1750 undergick examen i Stockholm uti Herrar Assessorers i Commerce Collegii påhör, af såwäll Herr Öfwer Directeuren Faggot och Kongl. Capellmästaren Brant, som af andra Herrar Mechanics, uti den förfarenhet iag mig förwärfwat, såwäl i denna wettenskapen som ock uti klingande musicaliska instrumenter, clavecembaler, espinetter och clavcorder med det mera, at iag här uti Skåne ärhållit Högbem:te Collegii Privilegium, och derefter denne orgel upsatt.»

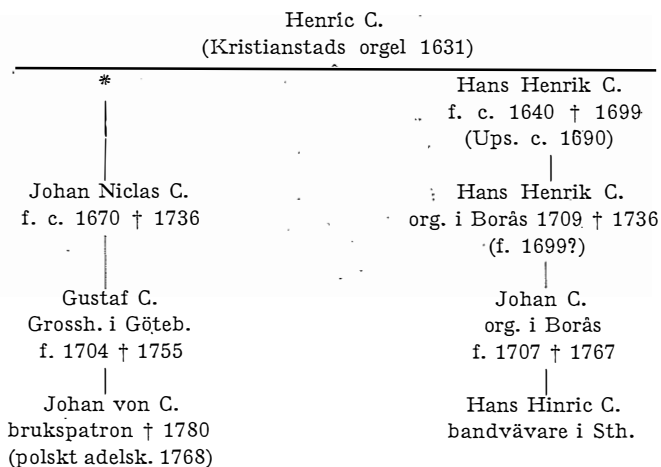
Dessförinnan hade några yrkesmän fått »kongl. resolution» på orgelbyggeri. Den förste som omnämnes är Olof Hedlund 1741, sedan Lars Kinström 1742, Gren & Strähle 1748, P. Qwarnström 1752, Everhardt 1761. Sedan följer blott: 1765 Math. Swalberg, J. Westervik och Carl Wålström samt omkr. 1772 Olof Schwan, L. F. Ham-

mardal, Lars Wahlberg och And. Wollander. Före dessa äro de ledande orgelbyggarna: J. N. Cahman¹, Daniel Strähle, Carl Holm och den i utlandet (Tyskland) utbildade Linköpingsorgelbyggaren Wistenius, som dock ej Miklin vill erkänna såsom skicklig. Av i utlandet skolade nämnas i övrigt: Henr. R. Braune i Malmö, utbildad i Elbing och And. Malmlof, utbildad i Köpenhamn.

För ytterligare kontroll förekom då som nu en inspektion av någon kunnig musiker. Dir. mus. och domkyrkoorganister voro mycket ofta anlitade härför (Miklin talar om sina många inspektionsresor), likaså Stockholmsorganisterna, däribland i första hand Ph. Johnsen. Någon gång synes sådan inspektion av större orgel ha skett under särskilt högtidliga former; såsom t. ex. 1699, då Riddarholmskyrkans orgel hade blivit »af hela Kongl. Capellet och alla organister i Stockholm examineradt och för godt erkänt». Eljest nöjde man sig med en eller för större orglar med två (Uppsala orgel 1731 av två).

Att ibland uppfinnarraseriet inom orgelbyggeriet kunde råka på avvägar, visar en orgel i Närtuna (förut Mörby slottskyrka) skänkt

¹ Om släkten Cahman har Hülphers i sin tryckta bok en del ej sammanställmande uppgifter (beroende på olika medd.). N. E. Lovén kritiserar och kompletterar uppgifterna i »Landskrona under svenska tiden» (III, Landskr. 1909 p. 84 f). Som tillägg må hänvisas till Axel Luths brev från Borås 7/6 1769 (Fol.-bdt: Borås), där bl. a. meddelas: »Uti 1735 års kyrkorädsprot. d. 27 Martii nämnes Direct. och orgelbyggaren Johan Nils Cahman såsom Cousin med dåvarande organisten Hans Henr. Cahman. Dennes son och successor i organistsysslan, Johan Cahman, lærer varit född 1707.» Med ledning av dessa personalia (jämte övriga i brevet förekommande uppgifter) skulle Cahmansläktens genealogi bli i huvudsak följande (se för övrigt även Sv. Biogr. Lex. och Sv. Ättartal):

av grevinnan Oxenstjerna 1728. Den hade förut »varit med walts-werk, som efter en särdeles wefning kunnat sielf spela wissa psalmer» (p. 254).¹

V.

Att intresset för kyrkoorglar varit mycket livligt under Frihetstiden framgår otvetydigt av Hülphers' korrespondens. Redan detta, att de flesta meddelarna varit präster, ej organister, visar, att kyrkoherdarna i flesta fall varit väl förtrogna med orgelns tekniska sida. En annan fråga är, hur det stått till med den litterära musikaliska kunskapen. Att en sådan person som prosten Westbladh varit en mycket beläst man, framgår av hans musikbibliotek, som han redogör för i ett brev. Likaledes visar Miklins omnämnande av kyrkoherde Schult i Nosaby, att denne sett sig grundligt om i dåtidens orgellitteratur. Johnsens inledning tyder på att han ej heller varit obevandrad i de musikteoretiska verken, bortsett nu ifrån hans placering av Zarlino i Werckmeisters tidsålder. Miklin ger en mera djupgående exposé av litteraturen, och det kan sättas i fråga, om han ej varit sin tids grundligaste kännare i musikteoretisk litteratur. Hülphers själv var ju ej musikolog men visar å andra sidan en sådan beläsenhet, att han måste medräknas bland »kännarna». Solander i Uppsala nämnes som väl orienterad, av Christiernins brev framgår emellertid, att hans musiklitterära kunskaper varit rätt ytliga.

Den citerade litteraturen är ej så stor. Mattheson är som alltid huvudkällan, vidare Werckmeister och Chemnitzlexikonet i båda upplagorna², Prætorius' instrumentbd av Syntagman och måhända

¹ Valsorglar förekomma mycket tidigt. Det berömdaste torde väl Salzburgs stora mekaniska orgel av 1502 vara. Ingen turist, som besökt Mozartstaden, underlåter att lyssna till den gamla orgeln, som nu har betydligt modernare melodier. Litt. om denna valsorgel är mycket stor. Se av nyare litt. bl. a. C. Schneider, Gesch. d. Mk in Salzburg (1935 p. 43 f; m. hänvisningar). Den bärbara valsorgeln, positivet, blev vanlig vid 1700-talets början (en av de tidigaste bilderna hos Bonanni 1722).

² Första uppl. av 1737 («Kurtzgefasstes Musicalisches Lexicon») finnes i Mus. Museets bibl.; andra uppl. av 1749 i Mus. Ak:s bibl. Om förf. av detta lex. har man numera den åsikten, att utgivarna J. Chr. och J. D. Stössel själva varit huvudförfattarna (Barnickel har även nämnts). Lexikonet citeras mycket ofta i Hülphers brevväxling och var mycket anlitat ända till århundradets slut. Halldardt; som skrev det första svenska musiklexikonet (flera ms. i Mus. Ak:s bibl.), har de flesta nomenklaturuppgifterna härifrån (Ak:s ex. av 1749 har varit H:s egendom). Eljest är arbetet rätt svagt, och Walthers lex. av 1732 avskrivs rätt flitigt.

Kirchiers Musurgia. Märkligt nog citeras av ingen i korrespondensen Adlung, Eisel, Maier eller andra eljest ofta anförda verk från den tiden, ej heller Walthers lexikon av 1732. Det är väl denna okunnighet som haft till följd, att hammarklaveret ej nämnts. Skulle Hülphers' bok internationellt sett insättas i någon viss grupp av litteratur, borde det bli orgeldispositionssamlingarna. Det fanns nämligen under 1700-talet ett rätt eget samlargebiet, som särskilt omhuldades av organister, nämligen anskaffandet av uppgifter om orglarnas dispositioner. Av de av denna samlarvurm särskilt gripna författarna må nämnas Mattheson och Adlung, men en mycket stor mängd andra funnos.¹ Sverige tycks även ha haft sin i rektorn vid Storskolan i Stockholm: Michael Zettrin. Hülphers känner hans samlingar så tillvida, att han anmärker: »skall ägt historiska samlingar om musiken, som dock efter hans död äro förskingrade» (p. 105). Så vitt det gäller de musikteoretiska och orgelhistoriska funnos de ännu 1779 i det närmaste oskingrade.² De inregistreras då av bokauktionskammarens tjänsteman (Ekholm):

»Miscellanea musicha eller Anmärkningar och afhandlingar rörande musiken, extraherade och öfwersatte utur åtskillige auctorer, som därom skrifwit. Mscpt in 4:o på 27 ark.» Den första delen omfattar en förteckning över musikinstrument, särskilt orglar i Sverige och utlandet; andra delen om »Generalbasen»; tredje utdrag ur Cartesii musikavhandling; fjärde ur And. Werckmeisters »Orgelprof»; femte ur J. Matthesons »Neueröffnetes Orchester». Ms. slutar med: »Desse skrefne extracter och anmärkningar rörande musiken äro började d. 14 sept. 1705 och slutade d. 19 sept. 1721.»

Det är knappast troligt, att Hülphers eller någon annan av hans samtida på 60-talet skulle fått idén att samla orgeldispositioner genom detta verk, ehuru det ligger Hülphers' musikaliska ram tämligen nära. Samtidigt med Zettrin fanns emellertid en annan samlare på orgeldispositioner i Köpenhamn: Friedr. Erh. Niedt († kort före 1717). Hans efterlämnade samlingar utgavos av Mattheson 1717 (2. uppl. 1721) och denna innehöll bl. a. 60 (63) orgeldispositioner. Samtidigt följer en oöverskådlig rad andra i Tyskland. Särskilt vid tiden för Hülphers' förarbeten finnas fylliga kollektioner. En av de bästa i tryck torde Adlungs i Musica mechanica, Berlin 1768, vara. Särskilt intressant är, att just vid tiden för tryckläggningen av Hülphers' bok en nästan liknande utkom i Nürnberg 1771, även den

¹ En översikt av de viktigaste nämner P. Smets p. 103 ff i sin uppl. av »Orgeldispositionen. Eine Handschrift aus dem XVIII. Jh.» (Kassel 1931).

² Se Erik Ekholms »Samling til et Svenskt musikaliskt Bibliothek» 1779 (kopior i M. Ak. och M. Mus.).

med historisk inledning jämte dispositionsuppgifterna: Joh. Ulr. Sponsels »Orgelhistorie».¹ I jämförelse med Hülphers' bok är denna emellertid betydligt primitivare och står som källskrift — såvitt det ej gäller dispositionsavdelningen — på mycket låg nivå. För Hülphers skulle, om han känt den, säkert föga nytt varit att hämta. Därtill kommer ju att Västeråsdirektören ej alls velat konkurrera med de tyska samlarna. De utländska dispositioner Hülphers meddelar äro få och betyda för bokens huvudinnehåll mycket litet. De svenska, å vilka han nedlade så mycket arbete, bilda det centrala, och eftervärlden är honom också särskilt tacksam härför. När den svenska orgelhistorien en gång kommer att skrivas, bör foliobandet av hans omfattande korrespondens under 10 år vara en oersättlig originalkälla. Det vore dock orätt att endast anse denna del av historisk betydelse. Den svenska musikvetenskapen har visserligen nu andra medel i sin hand att kontrollera forna tiders musikliv, och jag har redan påpekat svagheten i ett originalverk att i första hand bygga på andras »minnen», men denna ärliga grundsyn att framlägga alla dokumenten så som de inkommit och öppet erkänna att andra få bearbeta det ånyo efter nya principer, som de bäst vilja, innebär samtidigt en oerhörd styrka. Ingen har så som Hülphers arbetat på bred bas och lång sikt i den svenska musikhistorien.

Hülphers bok blev i början litet uppmärksam. J. N. Forkel omnämner den 1792 i sin »Allg. Litteratur der Musik» och påpekar, att det är det första verket i Sverige, som avhandlar det egna landets musikhistoria (p. 132). Han meddelar även utförlig innehållsförteckning. De samtida orgeldispositionssamlarna bry sig dock föga om verket. I Sverige är Sven Yckenberg den första, som på grundval av Hülphers' bok skriver en översiktlig svensk musikhistoria, dock på latin som dissertation: »De fatis musices in Svecia», Uppsala 1797—98.² Under 1800-talet står den svenska musikhistorieforskningen rör. musiken före Gustaf III hela tiden på den gamla Hülpherska grunden, något som visserligen lärer Västeråsdirektören till ovanskelig heder men till föga ära för forskningen själv. Orgelskrifterna — i första hand C. L. Lindbergs »Handbok om orgverket» — visa ej heller prov på självständig forskningsförmåga rör. äldre svenska

¹ Ex. i Mus. Ak:s bibl. Som bevis för att även i Sverige detta verk varit uppskattat, kan nämnas, att ett utdrag på svenska därur tillika finnes i akad. Senare delen om dispositionerna har 1931 utkommit i ny uppl. (P. Smets).

² Preses var 1797 (I) prof. E. M. Fant, släkting till domprosten i Västerås J. M. Fant, som året efter (1798) skrev minnesrunan över Hülphers. Andra delen (1798) hade Carl Ax. Juringius till respondent.

tiden hos våra dåvarande svenska organografer. Hülphers' manuskriptsamling förblir oanvänd hela tiden.

Mina egna forskningar vid seklets början inledas med Hülphers och hans manuskriptsamling, som jag nu i nära 40 år öst ur för historia och lexikon. Andra ha glädjande nog fortsatt. Då den svenska musikhistoriska forskningen en gång vuxit sig stark, kommer säkerligen Hülphers »Historisk afhandling om musik» att ånyo utgivas med kommentarer ur korrespondensen.

Det 18. århundradet, så rikt på goda uppslag inom forskningens alla grenar, glömde ej musiken, och må vi skänka en tacksamhetens gård härför åt den blide direktören på Fredriksberg.

RESUMÉ.

Abrah. Abrah:son Hülphers' historischē Abhandlung über Musik und Instrumente, in Wästerås 1773 gedruckt, ist die erste Musikgeschichte Schwedens. Der Verfasser war ein wohlhabender Fabrikant in Wästerås (geb. $7/_{11}$ 1734, † $24/_{2}$ 1798) und trug selbst die Druckkosten. Er ist sonst als hervorragender Topograph bekannt und hat viele Reisen in Schweden gemacht, die er in grossen Büchern beschrieben hat. Alle seine Schriften enthalten über das damalige Schweden wertvolle Notizen, die er durch eine umfangreiche Korrespondenz erhalten hat. Die Briefe und Mitteilungen wurden von ihm selbst an die Gymnasialbibliothek (jetzt Stadtbibl.) zu Wästerås vermacht. Unter den Handschriften befinden sich auch die Vorarbeiten zu der Musikgeschichte, die zehn Jahre Gegenstand seiner Untersuchungen waren (1763—73). Er bekam seine Orgelbeschreibungen von den Pfarrern, die durch die Domkapitel aufgefordert worden waren, Einzelnotizen einzusammeln. Mitteilungen wurden ausserdem von den Univ.-Professoren und Gelehrten des Landes gegeben. Auch solche, die in fremden Ländern gereist hatten, sandten ausführliche Berichte darüber, was sie gesehen und gehört hatten. Die schwedischen Musiker gaben ausführliche Mitteilungen über ausübende Instrumentisten, Sänger und Komponisten, die sie gekannt hatten. Die Pfarrer beschrieben das Musikleben in den Univ.-Städten zu der Zeit, als sie da studierten. Nur kleine Auszüge sind in dem gedruckten Buch gegeben, das andere liegt in der Korrespondenz verwahrt. Eine Menge gute Orgelkenner befanden sich damals in Schweden, und viele schrieben auch Werke über die Orgel, obgleich keine von diesen gedruckt wurden. Die mehr als 500 Orgeldispositionen geben ein gutes Bild der Orgelbauwirksamkeit in Schweden in der Zeit 1500—1773. Als ganzes ist das Buch mit seinen Vorarbeiten von grosser Bedeutung nicht nur für die schwedische Musikgeschichte sondern auch für das europäische Musikleben des 18. Jahrh:s. Die Instrumentenbeschreibungen, besonders in der Korrespondenz, sind noch von bleibendem Wert.

Die wichtigsten Mitteilungen befinden sich in Abschrift im Archiv des musikhistorischen Museums und stehen da der internationalen Forschung zu Verfügung.